

Tijding 1990 = 3

Kroniek van de heemkundekring

Het Zuidkwartier

Het Zuidkwartier betreft het gebied ten zuiden van Bergen op Zoom, omfattende de plaatsen Hoogerheide, Huijbergen, Ossendrecht, Putte en Woensdrecht.

Tijding 1990 = 3

*Uitgave van de
heemkundekring
Het Luickwartier*

december 1990

Tijding 1990 - 3

Inhoudsopgave	Blz.
Doelstellingen van de Heemkundekring "Het Zuidkwartier".	3
Samenstelling Bestuur.	4
Van de Redactie.	5
De opgraving aan de Peeberg. K. Rosskamp,	6
Wetenswaardigheden over de polders van het Zuidkwartier.	
De Noordpolder, deel III. C.J. van Opdorp, P.J. v.d. Bussche en E. Suykerbuyk.	16
Van wat verdween, deel III. Om en nabij "'t Molentje". P.J. v.d. Bussche	30
Enkele Toponiemen rond Putte. Drs. H. Thiadens.	46
Oos Ostrechts Dialect, T t/m Z. D. en A. Hugens-Verbrugge.	52
Info Werkgroepen.	67

Inlichtingen betreffende het lidmaatschap kunnen
worden ingewonnen bij:
Mej. M. Bastiaanse, secretaresse intern
Tulpstraat 11
4645 CS Putte
Tel. 01645 - 2794 (na 18.00 uut).

Nadruk van of overname uit "Tijding" of gedeelten
daarvan, in welke vorm dan ook, is, zonder schriftelijke
toestemming van het bestuur en schrijvers der artikelen,
verboden.

Het Zuidkwartier aanvaardt geen enkele verantwoording
aangaande de stijl en de juistheid der artikelen, doch
laat deze geheel voor rekening van de ondertekenaars.

DOELSTELLING VAN DE HEEMKUNDEKRING "HET ZUIDKWARTIER"

opgericht 27 maart 1977

De Heemkundekring "Het Zuidkwartier" is een vereniging zonder winstgevende of politieke oogmerken. Ze neemt ten opzichte van alle instanties een neutrale houding aan.

Haar werkterrein omvat het grondgebied der Zuidwesthoek-gemeenten.

Zij stelt zich, met inachtneming van het bovenstaande, ten doel:

1. Het bevorderen van belangstelling op heemkundig gebied voor de omgeving, door het geven van voorlichting, het organiseren van lezingen, kursussen, ekskursies, tentoonstellingen en andere evenementen.
2. Het beoefenen en ter kennis brengen van de regionale geschiedenis, genealogie, antroponymie, topografie, toponymie, geologie, bodemkunde, waterhoudkunde en geomorfologie.
3. Het vastleggen van dialecten, al dan niet overgeleverde verhalen, rijmen, uitdrukkingen, enz.
4. Het stimuleren tot het in stand houden van oude gebruiken, ambachten en folkloristische activiteiten.
5. Het ijveren voor het behoud van waardevolle landschappen en bouwwerken en cultuur-historisch en heemkundig waardevolle zaken.
6. Het uitgeven van een periodiek aan haar leden en andere voorkomende publikaties.
7. Alles te doen of te bevorderen wat in een heemkundig kader te plaatsen valt.

Nieuwe leden kunnen zich voor 1991 opgeven d.m.v. storting van de jaarcontributie ad f 25,-- t.n.v. Penningmeester "Het Zuidkwartier" bij de Rabobank te Ossendrecht, nr. 14 05 21 437, of d.m.v. storting van f 25,-- op giro-nummer 276 04 67 t.n.v. Heemkundekring het Zuidkwartier, Aanwas 27, 4641 JE Ossendrecht.

SAMENSTELLING BESTUUR HEEMKUNDEKRING "HET ZUIDKWARTIER"

<u>Dhr. L. Timmermans,</u> Duinstraat 36 4631 KV Hoogerheide. Tel. 01646 - 12546	Voorzitter
<u>Dhr. L. v.d. Bergh,</u> Aviolandalaan 29 4631 RP Hoogerheide. Tel. 01646 - 13339	Vice-voorzitter
<u>Mej. M. Bastiaanse,</u> Tulpstraat 11 4645 CS Putte. Twl. 01645 - 2794	Secretaresse Interne zaken
<u>Dhr. J. Halters,</u> De Papaver 4 4631 AV Hoogerheide. Tel. 01646 - 15509	Secretaris Externe zaken
<u>Dhr. A. Mattheussens,</u> Aanwas 27 4641 JG Ossendrecht. Tel. 01647 - 2662	Penningmeester
<u>Mevr. M. Beens - van Beeck,</u> Koppelstraat 3 4645 RD Putte. Tel. 01645 - 2581	Bestuurslid
<u>Dhr. J. van Loon,</u> Kon. Wilhelminastraat 22 4641 GS Ossendrecht Tel. 01647 - 2782	Bestuurslid
<u>Dhr. A. Suykerbuyk,</u> Bergsestraat 21 4635 RD Huijbergen Tel. 01644 - 2391	Bestuurslid

Losse nummers van de "Tijding" zijn verkrijgbaar voor de prijs van f 7,-- per stuk (1987 - 1 à f 8,--) bij de Heer A. van Pul, Duinstraat 40, 4631 KV Hoogerheide, Tel. 01646 - 13423.

VAN DE REDACTIE

In Tijding 1990-3 vindt U het slot van het Ossendrechts dialect. De familie Hugens-Verbrugge heeft hiermee, door taaie volharding, veel leden een groot plezier gedaan. Inmiddels zijn zij bezig met een aanvulling.

Daarnaast treft U werk aan van de werkgroepen Toponymie en Archeologie. De heer Van de Bussche vervolgt zijn spuurwerk met een bijdrage over het Puts Molentje.

Bij de redactie is kopij binnengekomen over het scharen slijpen en het schuurslapen in onze streek. Deze gegevens moeten nog bewerkt worden om tot een afgerond artikel te komen. Er is reeds een gesprek geweest met een nakomelinge van een bekende scharenslijper.

De redactieraad vraagt zich af of er onder de lezers nog meer zijn, die de nodige aanvullingen kunnen aandraagen. Tevens vermoedt zij dat er lezers zijn, die nog over foto's en/of tekeningen beschikken over dit ambacht.

De redactieraad zou daar graag gebruik van maken. U kunt contact opnemen met de heer J. Halters.

Voor Tijding 1990-3 is de kopij nogal erg laat binnengekomen. Dit betekende dat we ons erg moesten haasten en onder druk moesten werken om op tijd de aflevering drukklaar te hebben. Misschien mogen we toch vragen de kopij voor of op de datum, vermeld in "Van de redactie", in te leveren. U zou ons daar een groot plezier mee doen.

Voor Tijding 1991-1 zien we Uw inzendingen graag vóór 15 februari 1991 tegemoet. Voor 1991-2 vóór 1 juli 1991.

De leden van de redactieraad zijn:

A. Pijnen, Mgr. Poelsstraat 43, 4631 CA Hoogerheide, 01646 - 12895.

A. v. Eekelen, B. de Roocklaan 19, 4611 LA BoZ, 01640 - 37367.

R. v.d. Bergh, Zuidzijde Haven 93, 4611 HD Bergen op Zoom.

J. Halters, De Papaver 4, 4631 AV Hoogerheide, 01646 - 15509.

DE OPGRAVING AAN DE PEEBERG

Een verslag van de werkgroep Archeologie.

Op een vrijdagochtend in april van dit jaar reed Piet van Oevelen, lid van de werkgroep Archeologie, via de Burgemeester Voetenstraat in Ossendrecht naar zijn werk. Bij de Peeberg zag hij dat er was begonnen met graafwerkzaamheden voor de fundering van nieuwe huizen. 's Avonds, toen hij weer langs dezelfde weg naar huis ging, zag hij dat de graafwerkzaamheden gereed waren. Na het avondeten laadde hij zijn zoon en zijn schop in de auto en ging terug naar de Peeberg.

En, ja hoor, na enige uren graven en zoeken kwamen de eerste scherven naar boven. Piet kwam onmiddellijk naar mij toe en samen gingen we naar wethouder Van der Poel. We lieten hem een aantal van de gevonden scherven zien. Hij was meteen enthousiast. De wethouder vertelde ons, dat wij het beste met het Hoofd van Openbare Werken, de heer Kooiman, contact konden opnemen, om met hem te overleggen wat verder te doen.

De heer Kooiman beloofde meteen alle medewerking te geven en hij zou op de daaropvolgende maandag met de aannemer de zaak doornemen.

's Maandags kregen we bericht van de heer Kooiman, dat de werkzaamheden voor één week zouden worden stilgelegd en dat wij onze gang konden gaan, als we alles maar weer netjes achterlieten.

Er werd met man en macht gegraven en zelfs de voorzitter van de Heemkundekring, Leo Timmermans, die "even" langs kwam, werd ook door de graafkoorts besmet en hielp mee. Hij haalde eigenhandig een volle vuilniszak scherven naar boven. Op de avonden na zijn werk ging Piet van

Oevelen met zijn metaaldetector nog kijken of er metalen voorwerpen in de grond zaten. Bij het graven worden deze metalen voorwerpen snel over het hoofd gezien, omdat ze vaak erg klein zijn.

Naast de vele scherven werden ook nog de resten van een beschoeiing en de aftekening van een sloot aangetroffen.

Aan het einde van de week werd de gegraven kuil weer dicht gegooid en werd de enorme hoeveelheid gevonden scherven verdeeld onder de leden van de werkgroep om ze te wassen. Hierna zou geplakt moeten worden om te kijken wat er nog van gereconstrueerd kon worden. Hiervoor hadden we echter wel wat ruimte nodig. De zolder van het museum op de Aanwas was misschien de meest logische plaats, maar daar zou binneneen korte tijd begonnen worden met de herinrichting. Dus niet op de zolder. Maar ook niet in de kelder, welke voor de werkgroep Archeologie is gereserveerd, want die was veel te klein. Gelukkig stelden de heer Verbiest en de heer Schenkenberg, respectievelijk de voorzitter en de beheerder van het gemeenschapshuis "De Pottenbergen", een zaaltje in het gemeenschapshuis ter beschikking. Dit zaaltje zouden wij tot de afbraak van "De Pottenbergen" mogen gebruiken.

Ondertussen hadden wij onze "beroeps"-amateur-archeoloog, de heer Gerrit Groeneweg uit Bergen op Zoom, gewaarschuwd. Deze kwam direct kijken en dateerde de gevonden scherven op "rond 1425". Piet van Oevelen had inmiddels zijn metalen vondsten schoon gemaakt en getekend. Deze tekeningen zijn verderop afgedrukt, evenals een locatieschets van de opgraving zelf.

Omdat oude metalen voorwerpen nogal kwetsbaar zijn, gaf Piet ze aan de heer Louis Hopstaken uit Bergen op Zoom om ze te prepareren. De heer Hopstaken is zelf ook een

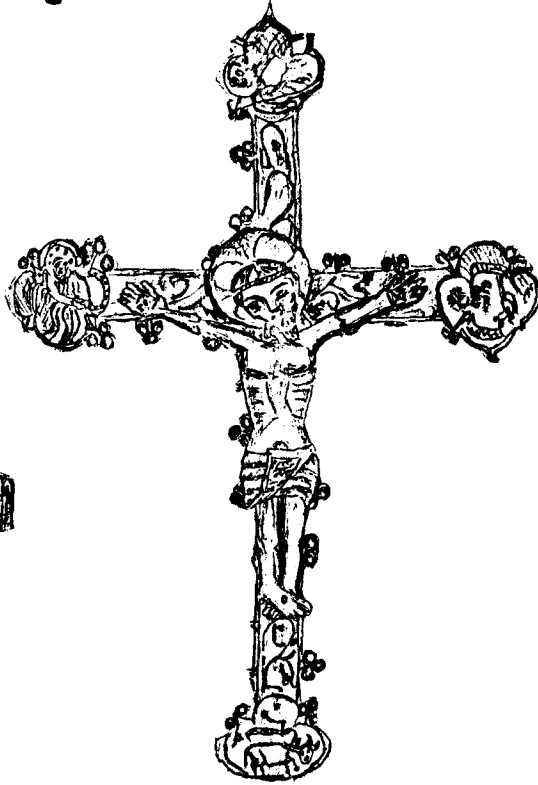
St.-Barbara
(Lood-tin)

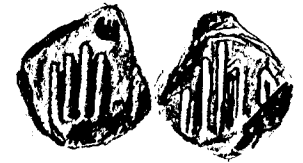
Sierbeslag
(Lood-tin)

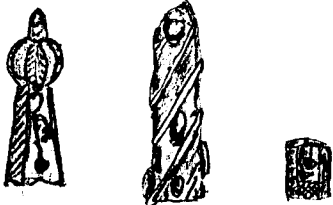
St-Cornelius
(lood-tin)

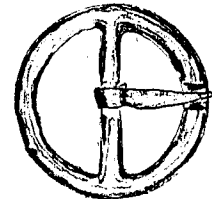
Crucifix(Lood-tin)

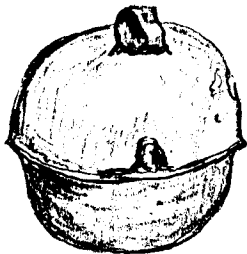
Lakenloodjes

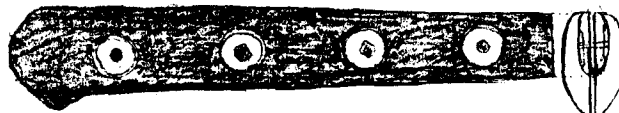
Nestels(Lood-tin)

Gesp(Messing)

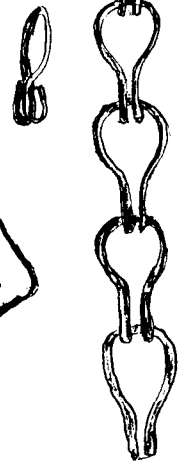

Belletje
(Messing)

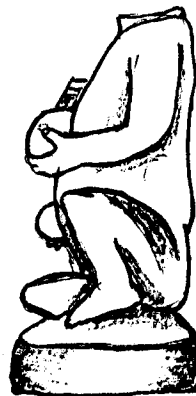
Mesheftje (Hout-messing)

Kettinkje
(Messing)

Mesheftbekroning
(Messing)

Sier-
Kraal

Kindje Jezus met aardbol
(Pijpaarde beeldje 58mm hoog
zonder hoofd).

Vingerhoed
(Messing)

Spinsteentje
(Steengoed)

De werkgroep Archeologie bezig met de opgravingen
aan de Peeberg.
Van links naar rechts: M. v. Oevelen, E. Jansen,
L. Timmermans, P. v. Oevelen, Mevr. Van Oevelen-
Goris en B. Janson. Foto: C. Dingemans-Bogers.

Tekening links: De gevonden kleinoden op het ter-
rein van de Peeberg.
De tekeningen zijn van P. van Oevelen.
De weergave is iets verkleind, $\pm$ 20%.

verwoed amateur-archeoloog en gespecialiseerd in juist dit soort voorwerpen. Hij dateerde de metalen vondsten op de zelfde periode als de scherven, namelijk eerste helft van de vijftiende eeuw.

Wat is er nu zoal gevonden?

Een heleboel: voorraadpotten, kookpotten, drinkbekers van glas en een flink aantal kleine metalen voorwerpen. Het onderzoek van de vondsten is nog lang niet afgerond, maar ik zal beginnen met een beschrijving van twee van de metalen voorwerpen. In volgende Tijdingen zal dan een beschrijving van de andere vondsten volgen.

Uit de tekeningen blijkt wel, dat het crucifix het grootste metalen voorwerp is, dat werd gevonden. Het is ook een van de meest interessante vondsten. Hierover zal de heer Hopstaken zelf een stukje schrijven.

Ik zal nu aan de hand van een verslag van Louis wat uitleg geven over twee opgegraven interessante beeldjes, namelijk Sint-Cornelis van Ninove en de Heilige Barbara.

SINT-CORNELIS VAN NINOVE.

Sint-Cornelis of Cornelius was bisschop van Rome van 251 tot 253. Toen hij in 251 als paus werd geïnstalleerd, werd hij direct geconfronteerd met een groot aantal afgevallen christenen, die, na het einde van de christenvervolgingen, weer in de gemeenschap opgenomen wilden worden. Cornelius had met deze wederintreding in de gemeenschap geen problemen en was hiermee minder hard in zijn standpunt dan Novatianus, die zich als tegenpaus had opgeworpen. In de herfst van het jaar 251 keurde de Romeinse Synode het standpunt van Cornelius goed. Ook kreeg hij de steun van de bisschop van Carthago, die dezelfde problemen had. Onder de Romeinse keizer Gallienus (keizer van 253 - 268) laaiden de vervolgingen weer even op.

Cornelius stierf in 253 in ballingschap en werd begraven in de pauscrypte van de "Catacomben van Calixtus" (een begraafplaats aan de via Appia in Rome). Vooral in de middeleeuwen werd de Heilige Cornelius veelvuldig aangeroepen als beschermer tegen de vallende ziekte. In Nederland en in België zijn veel kerken aan hem gewijd. Zijn feestdag is 16 september.

St.-Cornelius
(lood-tin)

Het door ons gevonden fragment bestaat slechts uit een hoofd met een tiara. Een tiara is een pauselijke driekroon. Het woord tiara is uit het Grieks en het Latijn afkomstig en betekende oorspronkelijk tulband. De vroegere pausen droegen aanvankelijk witte, spits toelopende mutsen, die omstreeks de twaalfde eeuw werden voorzien van een metalen binnenrand, in de vorm van een kroon. Onder paus Bonifatius VIII werd een tweede kroon toegevoegd en later een derde. (Paus Paulus VI schafte de tiara in 1964 als pauselijk symbool af.)

Uit het bovenstaande blijkt al duidelijk, dat men het in de middeleeuwen niet zo nauw nam met de waarheidsgetrouwe weergave, omdat Cornelius in werkelijkheid nooit een tiara gedragen kan hebben.

Het fragment maakt deel uit van een St.-Cornelius-insigne en is afkomstig uit het Belgische plaatsje Ninove. Ook in onze streek was Cornelius zeer populair. Dit blijkt uit het grote aantal insignes, dat in Zeeland is gevonden ($\pm$ 50). In Breda werd in 1985 op het ABN-terrein nog een compleet insigne aangetroffen. Uit recent onderzoek heeft men kunnen vaststellen dat deze insignes niet, zoals werd verondersteld, uit Duitsland, maar uit Ninove afkomstig zijn. Hier werd in 1137 een Norbertijnerabdij ge-

sticht, die aan de heilige Cornelius was gewijd. In 1138 verkreeg deze abdij de Cornelius-relikwieën uit de Duitse plaats Cornelimünster.

Relikwieën, of ook wel relieken, zijn overblijfselen van 't lichaam van 'n heilige of voorwerpen die in nauw verband met de heilige hebben gestaan. De reliekschrijn van Cornelius, de kast waarin zijn relikwieën worden bewaard, trok vele bedevaartgangers naar Ninove. De afmetingen van een compleet insigne, zoals waartoe het hoofd behoort, zijn: 86 mm hoog, 40 mm breed en 2 mm dik. Het gewicht van het complete insigne bedraagt 12,5 gram. Het hoofd is enigszins aangetast, waarschijnlijk door etsende stoffen in de grond. Toch is het na een 500-jarig verblijf in de grond redelijk goed bewaard gebleven. Gewoonlijk wordt Cornelius afgebeeld in pauselijk ornaat, met een hoorn als attribuut. Deze hoorn werd hem als attribuut verleend op grond van de associatie met zijn naam, Cornelius, waarin het Latijnse woord cornu (= hoorn) kan worden teruggevonden. Van dit insigne bestaan verscheidene varianten. Deze verschillen onderling echter vrij weinig.

HEILIGE BARBARA.

De Heilige Barbara is een heilige waarvan slechts zeer weinig met zekerheid bekend is. Vrijwel alles wat we van haar weten is afkomstig uit legenden. Zij zou gestorven zijn in het jaar 306. Volgens de legenden was zij een zeer schone dochter van een aanzienlijk man uit Nicomedië in Klein-Azië. Haar vader heette Dioscorus. Deze zou haar in een toren met twee ramen hebben opgesloten en haar om haar christelijk geloof hebben gemarteld.

Als toespeling op de Heilige Drievuldigheidslere liet zij zelf een derde raam in de toren aanbrengen. Ondanks de martelingen en de opsluiting zwoer zij haar geloof niet af en daarom sloeg haar vader haar eigenhandig het

hoofd af. Dioscorus zou daarna door de bliksem zijn getroffen. Op grond hiervan wordt de Heilige Barbara beschouwd als beschermster tegen brand, bliksem en tegen een plotselinge dood. Zij wordt gerekend tot de veertien helpsters in nood en is de patrones van verschillende gevaarlijke beroepen, in het bijzonder van de artilleristen en de mijnwerkers. De Heilige Barbara wordt gewoonlijk

St-Barbara
(lood-tin)

afgebeeld als een jonge vrouw met kroon en martelaarspalm. Daarnaast behoren tot haar attributen het zwaard (omdat haar vader haar hiermee het hoofd afsloeg), de bliksem (omdat hierdoor haar vader werd getroffen), een toren met drie ramen (wegens de opsluiting), een kanon (toespeling op de artillerie), een ciborie (kelk met deksel ter bewaring van hosties) en een pauweveer.

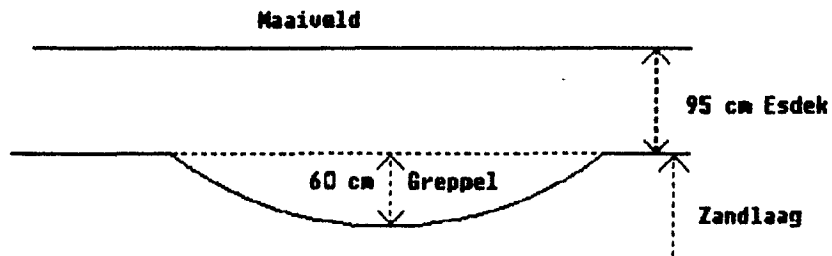
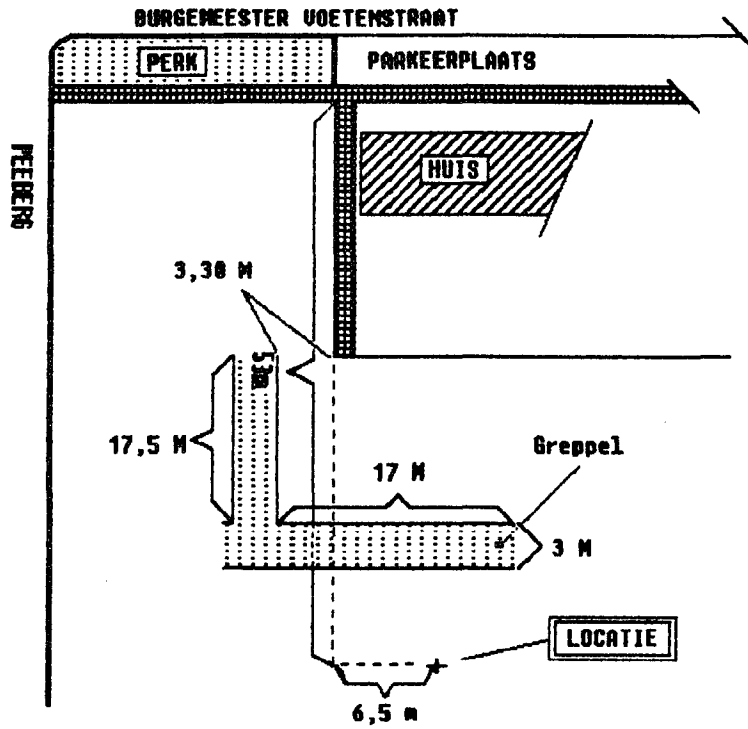
Het is nog niet bekend waar dit insigne vandaan komt. Er zijn echter wel vergelijkbare insignes bekend, met een soortgelijke manier van bevestigen, namelijk door door het oogje, dat zich haaks op de achterzijde van het insigne bevindt, een pennetje te steken, nadat het oogje door de kleding was gestoken.

Tot zover over de gevonden metalen voorwerpen.

Hoe gaat het onderzoek nu verder?

Het uitzoeken en plakken van de scherven is nu zover gevorderd, dat met de reconstructie van een aantal potten begonnen kan worden. Hierna worden ze getekend en deze tekeningen worden met een verslag opgestuurd naar de R.O.B. (de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek) in Amersfoort. Zij houden centraal archieven bij van alle Nederlandse archeologische vondsten. De potten zelf zullen dan weer een mooie aanwinst zijn voor het museum. De

Peeberg Ossendrecht.
mei 1990

Zandlaag	1,58 Meter boven NAP
Locatie bodem	0,68 Meter boven NAP
Bodem Loopke	0,65 Meter boven NAP

Situatieschets van de opgravingen bij de Peeberg te Ossendrecht.

rest van de scherven wordt daarna geïnventariseerd en dan in het museum opgeslagen. De inventarisatie wordt ook naar de R.O.B. gestuurd.

Waarvoor dient al dit gewroet?

In het begin van dit jaar heeft de heer Rochus van den Bergh in het Brabants Nieuwsblad een artikel gepubliceerd over het "Out Dorp van Ossendrecht". (Lees ook zijn artikel in Tijding 1990-1.)

Aansluitend op dit artikel in Tijding is er een werkgroep in het leven geroepen, bestaande uit de heer W. van Ham, stadsarchivaris van Bergen op Zoom, Gerrit Groeneweg, Rochus van den Bergh, Karel Leenders en ondergetekende. Deze werkgroep zal vanuit verschillende invalshoeken het ontstaan van Ossendrecht in samenhang met het "Out Dorp" gaan onderzoeken, waarbij de werkgroep archeologie verantwoordelijk wordt voor het graafwerk. De werkgroep archeologie zal zich daarbij niet bezig houden met interpretaties. Dit wordt overgelaten aan Rochus van den Bergh en W. van Ham, die hierover later o.a. in Tijding zullen publiceren.

Zo, nu bent U weer op de hoogte van de stand van zaken bij onze werkgroep. Ik hoop dat er in de volgende Tijding weer wat van ons te lezen zal zijn over de opgraving aan de Peeberg.

Ossendrecht, 28 oktober 1990.

K. Roskamp.

WETENSWAARDIGHEDEN OVER DE POLDERS VAN HET ZUIDKWARTIER, DE NOORDPOLDER, DEEL III

Met de wetenswaardigheden van de Noordpolder zijn we in Tijding 1990-1 gestopt bij Huize "Sterrebos". In een vervolg, deel III, starten we aldaar.

Gaande in noordelijke richting komen we dan direct bij ons eerste punt, de "Barakken", een drietal woningen onder één kap. (zie no. 1 op bijgaande kaart)

Ze zijn in de vorige eeuw gebouwd en intussen al $\pm$ 65 jaar geleden afgebroken.

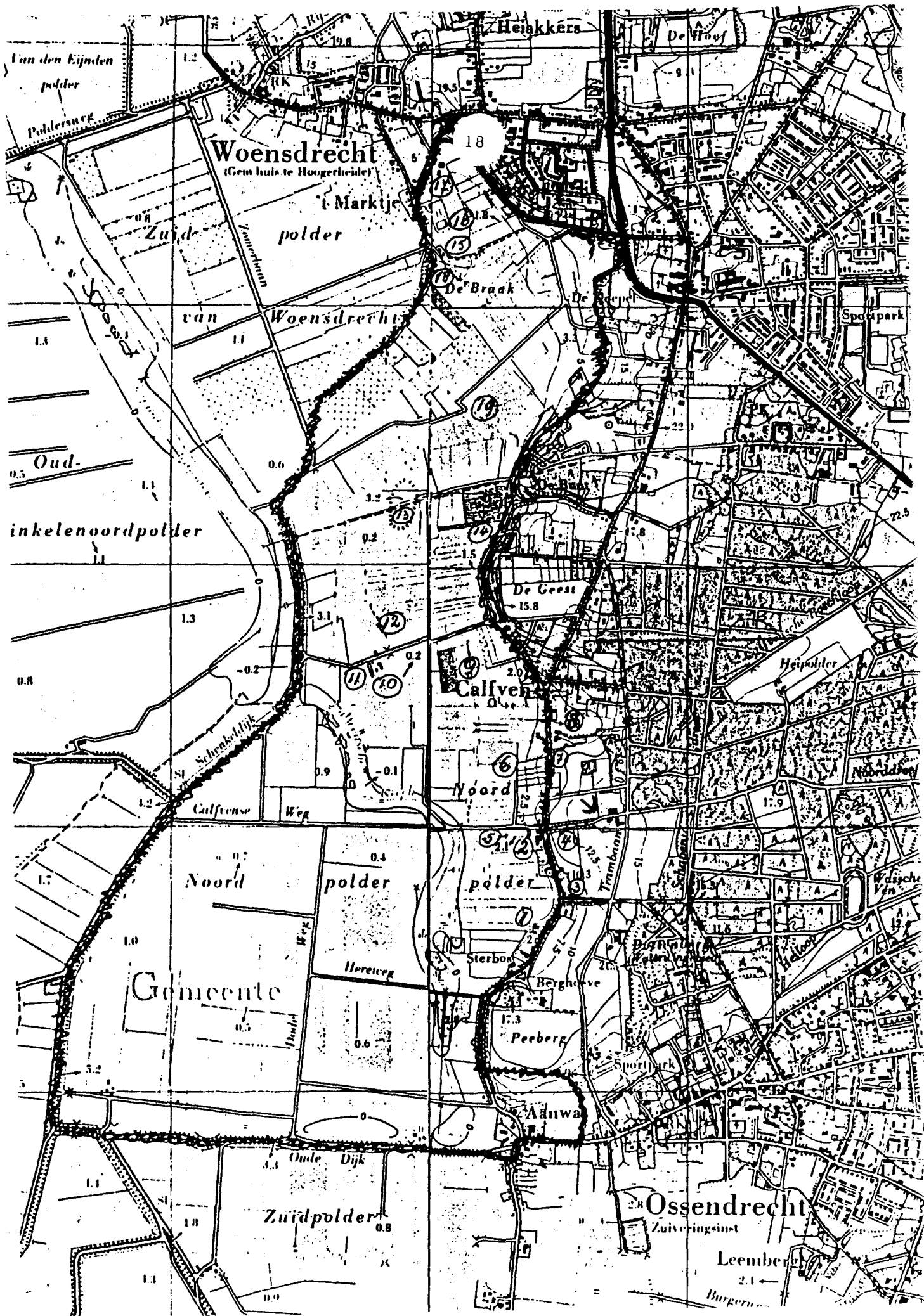

"De Barakken": 3 huisjes onder één kap aan Calfven. Links achter is de eest te zien.

Veel zou er niet over te vertellen zijn, ware het niet dat de twee zoons van schoenmaker De Beukelaar uit Os-

Woensdrecht

(Gem. huis te Hoogerheide)

Marktje

Zuidpolder

van Woensdrecht

inkelenoordpolder

Noordpolder

Gemeente

polder

Hereweg

Peeberg

Zuidpolder

Ossendrecht

Leenberg

Burgemeester

18

16.5

15

14

19

13

14

De Geest
15.8

10

8

11

12

13

14

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

Van den Eijnden polder

Poldersburg

Oud.

inkelenoordpolder

Noord

polder

Gemeente

polder

Hereweg

Peeberg

Zuidpolder

Ossendrecht

Leenberg

Burgemeester

18

16.5

15

14

19

13

14

De Geest
15.8

10

8

11

12

13

14

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

Van den Eijnden polder

Poldersburg

Oud.

inkelenoordpolder

Noord

polder

Gemeente

polder

Hereweg

Peeberg

Zuidpolder

Ossendrecht

Leenberg

Burgemeester

sendrecht er toch een markant tintje aan hebben gegeven. Zij huurden "De Barakken" van de familie Brouwers van hoeve "Calfven", die toen eigenaresse was, en begonnen met het produceren van cichorei-koffie.

Enkele honderden meters verderop, bij de ingang van de Calfvense Weg, stond ook al zo'n fabriek. (no. 2)

De opkomst van de cichorei-koffie.

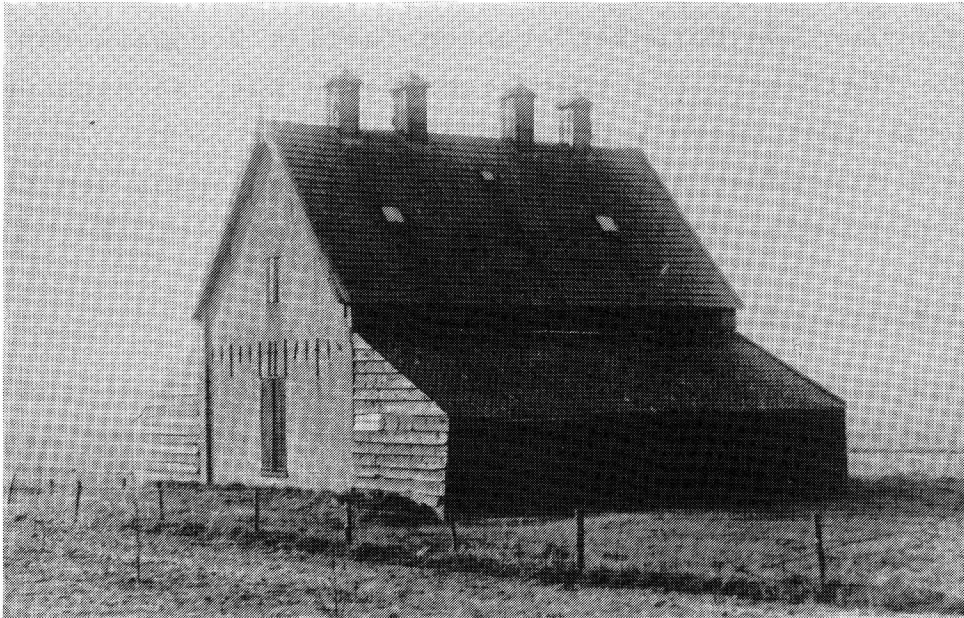
Gerard Withaegs, zoon van Cornelis Josephus Withaegs en van Maria Cornelia van de Boggaert, beiden uit Zandvliet, mogen we toch wel noemen als één van de pioniers in Ossendrecht. Hij woonde in ± 1830, samen met zijn vrouw Dimphina Adriaansen, in de herberg vlak naast de kerk op C 81. Hij was van beroep cichoreifabrikant.

We vinden hem in een protestbrief van de burgers van het dorp, gedateerd 15 oktober 1834, gericht aan het gemeentebestuur. Hierin wordt het volgende vermeld en aangevoerd: "De heer Gerardus Withaegs, wonende vlak tegen het kerkhof bij de kerk, heeft in zijn tuin een oude en brandgevaarlijke schuur. Daarin droogt en brandt hij wortelen voor cichoreikoffie. Wij zijn verontrust en bang voor brandgevaar. Ook geeft het bij de bewerking een ondragelijke en ongezonde stank hier midden in het dorp. Door deze stank is het ook niet mogelijk bij of na kerkdiensten de ramen open te zetten."

Ondertekend door verschillende burgers, wonende om en nabij de kerk.

Met zijn huis wordt bedoeld de woning, waar later de notarissen Van Aalst en Van Tiggelen hebben gewoond. Iedere pionier heeft zo zijn moeilijkheden, denken wij, en Withaegs is misschien na enkele aanpassingen toch door mogen gaan.

Na zijn dood in 1854 maakt zoon Cornelius op 7 augustus 1855 een nieuwe start. Op een stuk weiland, net vooraan links in de Calfvense Weg laat hij een eest(drogerij) bouwen.

De eest aan de Calfvense Weg.
De zolder bestaat nog.

Enkele jaren vóór hem, op 10 mei 1853, bouwde Cornelius Mattheussens er ook een, en wel aan de zuidzijde van de Zanddijk bij de Aanwas. Zijn tweede volgde op 1 april 1856. Er kwam nog meer werkgelegenheid door de cichorei.

Petrus van Veldhoven en Hendrik van Meel lieten er samen een bouwen op het Hontseind.

Hier begon men op 8 augustus 1857, ongeveer achter het pand waar nu bakker Maasdijk woont.

In 1882 komt rechts achter de eerder genoemde Barakken een nieuwe eest van de Gebroeders De Beukelaar.

Ook Pauwke Mattheussens, gehuwd met een Withaegs, wilde niet achterblijven en stichtte een cichoreifabriek tussen de Kasteelstraat en de R.K. Kerk. Ook op Calfvn hoek Herenweg, zou nog even een eest hebben gestaan.

Terug naar de Noordpolder.

We spreken over cichorei, maar de volksmond noemt het "peeijkoffie" omdat die gemaakt wordt van "peeijen" (wortelen). Ze smaken bitter, dus kwam er nog een woordje

bij: bittere of "buttere peeijskoffie". Dit woord werd zo algemeen, dat het ook werd gebruikt op de staat van de bundertallen, een lijst met aantal wortelen per bunder, die opgestuurd moest worden naar 's-Hertogenbosch. Hierop volgde een bericht terug met de vraag wat "bitterpeeijs" waren en of die naam alleen in Ossendrecht bestond.

De wortelen werden hier in de polders geteeld, maar kwamen ook van Oud-Beierland. Er was aanvoer vanuit België, Frankrijk en Engeland. Voor veel transport zorgde Antonius Withaegs, broer van de fabrikant. Hij was schipper. Op de Aanwas woonden ook enkele schippers.

Via het haventje van Ossendrecht kwamen de wortelen binnen. Het pronkstuk van de boten was de tweemaster van Withaegs, die bij rustig weer op Engeland voer. De cichorei bracht een flink stuk werkgelegenheid, ook voor vrouwen en meisjes. Die zorgden voor het afwegen, inpakken en verzendklaar maken.

De Beukelaars groeiden letterlijk uit de Barakken. Zij richtten in april 1892 een stoomcichoreifabriek op. Deze werd gebouwd op het toen nog dun bevolkte Hontseind bij het latere Marktje. Het grondgebied met de Barakken en de eest zijn later verkocht aan de familie Jacobs van de Berghoeve. De eest staat er nog, maar de Barakken werden in 1926 afgebroken door zoon Jan, die het, samen met Huize "Sterrebos", zijn gebied mocht noemen.

De Withaegs blijven in de Noordpolder.

Hier ter plaatse bleef de geur van "peeijskoffie" nog geruime tijd hangen. De Withaegs volgden elkander op met als laatste Mejuffrouw Withaegs, die met De Jong uit Woensdrecht huwde. De naam werd later weer verder gedragen door De Jong-De Schutter.

De verkoop van cichoreikoffie liep in de jaren dertig sterk terug. In 1939 schakelde men bij De Jong over op

bleekwater.

In de oorlog 1940-1945 kenden de "bitterpeeijen" een korte opleving. Gemengd met gerst zorgde men toen voor de zo genaamde surrogaatkoffie. Deze moest geleverd worden aan de voedselvoorziening. De "bitterpeeijenkoffie"-fabrieken hebben vele jaren gezorgd voor wat meer welvaart in Ossendrecht. Met als grote namen: de Mattheussens, de Withaegs en de De Beukelaars. Die zorgden voor een flink aantal arbeidsplaatsen. Ook hebben deze families nog al wat "herenhuzen" laten bouwen, die nog steeds het oude beeld van het dorp mede bepalen.

Hoeve Calfven.

Over de boerderij willen we kort zijn. Ze heeft natuurlijk wel grote invloed gehad hier op Calfven in de Noordpolder. Er is al veel over geschreven en we willen niet in herhaling vallen.

Het toponiem Stuivenberg is misschien minder bekend. (No. 4) Zo werd de hoogte genoemd, rechts vóór de hoeve. Nog meer naar rechts is in het begin van deze eeuw het huisje Stoffelen afgebroken. (No. 3) Het stond op een vroegere afgraving van de Brabantse Wal.

De Calfvense Weg.

Vanaf hoeve Calfven loopt in westelijke richting de Holle Weg. Na het oversteken van de weg Ossendrecht-Hoogerheide wordt de naam Calfvense Weg. Het was vroeger de scheiding Ossendrecht - Heerlijkheid Calfven aan de zuidkant. Links in de afzink naar de polders denken we aan een verdwenen woonhuis. Daar woonde Jacobus Gijzen, afkomstig uit België. Na hem woonde er zijn zoon Dolly Gijzen. Het is tot dan toe de enige bewoning aan de Calfvense Weg. (No. 5) Rechts onderaan gaat een doodlopende weg (No. 6) achter de huizen door. Al enkele eeuwen vindt men hem op landkaarten. Hij gaf vroeger waarschijn-

lijk aansluiting op een boerderij.

Rechts voor ons zien we een kreek. Een overblijfsel van lang vervlogen tijden. Daar voor ligt het zo genoemde Klein Schor met de Beile Weiden en de oude turfputten. Er is niet zoveel meer te merken van de lage en natte polder, zoals die vroeger was. Betere afwatering zorgde er voor dat nu op het vroeger overheersende weiland meer aan landbouw kan worden gedaan.

We gaan terug naar de grote weg en weer noordwaarts.

Kijkend naar rechts denken we aan de gloriejaren van "Calfven", toen hier hun voetbalveld was. (No. 7)

De "Grote Hoeve", gelegen in het dal van de Calfvense Bosloop (No. 8), komt in zicht. Beschut aan de zuidkant door de zandrug, genaamd de Haan.

Niet genoeg beschut stond de oude schuur, die dit jaar bij een hevige storm zijn kap verloor. Deze oude boerderij, groot 119 gemeten en 20 roeden, kende in 1761 als eigenaar Nicolaas de Bruin. Na hem waren dat zijn erfgenamen en vervolgens in 1782 J.B. Beels. Zijn opvolger was Franciscus Theuns. Toen kwam Anthoni Brill en na hem een Theuns, Johannes Franciscus. Deze was niet alleen boer maar werd ook burgemeester van Ossendrecht. Na hem komt dan in 1905 de familie Ant. van den Bogaert, afkomstig uit Wilmarsdonk (B). Zijn zoons Peer, die na hem op de hoeve komt, en Desiree kunnen zich nog herinneren in Wilmarsdonk op school te hebben gegaan. Daaruit mogen we wel afleiden dat zij beiden de 90 jaar zijn gepasseerd. Verderop links is de Maerebergse Weg. Voor we die inslaan kijken we nog even rond. De bewoners van Calfven zijn natuurlijk ook veel bij de Noordpolder betrokken geweest, denken we. Maar wie waren dat b.v. 150 jaar geleden? Dat hebben we voor U opgezocht.

De huisnummers en namen vanaf de grens van Hoogerheide richting Ossendrecht:

- A 1. Corn. Verhulst
  - A 2. Cristiaan Jansen
  - A 3. Jan Brugmans
  - A 4. Weduwe Van Loon
  - A 5. Jacobus Hoeks
  - A 6. Adriaan de Dooy
  - A 7. Gerard Elst
  - A 8. Weduwe Antonie Melsen
  - A 9. J.C. Vetten ?
  - A 10. Jan Kamoen
  - A 11. Gerard Melsen
  - A 12. Cristiaan van Dooren
  - A 13. Weduwe Kersemaker - Van Geel
  - A 14. Corn. Schrauwen
  - A 15. Pieter Cleiren
  - A 16. Weduwe C. Nuyts
  - A 17. ?
  - A 18. Pieter Jacobs
  - No. 20. Nuyts, landbouwer en zijn vrouw, mutsemaker
  - No. 22. Van de Poel, veeschatter
  - No. 24. J.B. Peters en Petronella Nuyts
- De laatste drie waren bewoners van De Barakken.

Links voor, en ook een stuk in de Maerebergse Weg, werd vroeger geboerd door de familie Theuns. Later is dat allemaal in percelen verkocht, en vroeg de slagerij in Hoogerheide meer hun aandacht. Bij de doodlopende weg stond tot ± 1940 nog een schuur. Rechts van de weg waren in 1914-1918 veel loppgraven en onderkomens voor de soldaten.

Wij vervolgen onze wandeling door de Noordpolder en komen uit bij de boerderij van de familie De Jong. (No.10) Een paar weken geleden hebben wij bij Cor de Jong en zijn vrouw een avond zitten buurten om wat meer te weten te komen over de boerderij en haar bewoners. Zij wisten ons heel wat interessants te vertellen.

Boerderij van De Jong aan de Maerebergse Weg.

De boerderij is in 1916 door de vader van Cor, Anton de Jong, gebouwd. In 1927 is er een schuur bij gebouwd. Vlak voor de boerderij heeft, op $\pm$ 50 m in noordelijke richting, de Maagdeberg gelegen. (No. 12)

Vóór W.O. II was er, volgens Cor, nog een zandkop aanwezig van $\pm$ 1 m hoog. Er hielden veel oeverzwaluwen in de kanten van de zandberg. Door de jaren heen zijn er veel vrachten zand vandaan gereden voor o.a. wegeaanleg en bouwwerkzaamheden. Door latere grondbewerking is de Maagdeberg nu geheel uit het landschap verdwenen, wat eveneens geldt voor de noordelijker gelegen Paerdenberg, die vrij recent is afgegraven. (No. 13)

Vermeldenswaard is ook, dat in 1922 bij een besmettelijke ziekte (miltvuur) onder het rundvee grote aantallen kadavers zijn begraven bij de Maagdeberg.

Ingevolge oorlogshandelingen heeft de polder rond de boerderij in 1940 én 1944, maar ook tijdens de watersnood in 1953 onder water gestaan.

Tegen de Schenkeldijk, aan de kant van de Oude Hinkelen-

noordpolder heeft, volgens de vader van Cor, een smedertij gestaan. Tot enige tientallen jaren terug werden bij het ploegen nog enige overblijfselen gevonden van de voormalige smederij. Van dit soort smederijen kwamen er wel meer voor in de polders. Ze deden dienst in het hoogseizoen om de mensen en het materiaal een lange reis naar de smid in het dorp te besparen.

In ± 1948 is een broer van Cor, Antoine de Jong, op de boerderij gekomen.

Deze is prachtig gelegen oostwaarts van de Brabantse Wal met de Geest op enkele honderden meters. Opvallend is het grote hoogteverschil: rond de boerderij + 0,2 NAP en de Geest + 16 m NAP.

Corn. de Jong, een zoon van Antoine, heeft de boerderij begin jaren tachtig overgenomen. Tot op heden bedrijft hij er akkerbouw en veeteelt.

't Zwembad van Calfven. (No. 11)

Bij gebrek aan beter was de watergang bij Toon van Coenis de Jong een lekker plaatsje om te zwemmen. Door de vaste ondergrond, bij de brug, had men hier veel waterplezier. Een duik vanaf het bruggetje en een ontdekkings-tocht tot aan of in de modder gaven het een extra cachet. Met zijn helder water en goed begroeide waterkanten was het allemaal puur natuur. Wat er niet was, maar wat men ook niet miste, waren kleedhokjes, de frisdranken, de versnaperingen en de zonnestoelen. Er was niet eens een kam of spiegeltje om na afloop weer wat toilet te maken. De enige "luxe", en nog niet eens altijd, was een oude handdoek. Toch keerde men na enkele uurtjes watergenot weer tevreden lopend huiswaarts.

Vanaf de boerderij van de familie De Jong gaan we onderlangs de Brabantse Wal en komen we bij de Zandstraat. In het populierenbosje, dat we nu aan onze linkerkant hebben, is in 1940 een Duitse bommenwerper neergestort,

nadat hij door een Franse gevechtshager was beschoten.
(No. 14)

Op onze tocht langs de boerderijen komen we uit op het Marktje in Woensdrecht. Om wat meer aan de weet te komen over haar bewoners hebben we op een herfstavond de gebroeders Jan en Willem Suykerbuyk, wonende aan de Onderstal, aan het woord gelaten.

Een boerderij, die thans als woonhuis wordt gebruikt door de familie Go (No. 15) is vroeger in bezit geweest van de navolgende personen:

Vanaf $\pm$ 1900 Piet de Crom; daarna is er vanaf $\pm$ 1929 tot $\pm$ 1965 zijn zoon Jan op gekomen.

Na deze tijd heeft de boerderij haar functie verloren, en is, na een grondige verbouwing, als buitenhuis dienst gaan doen voor de familie Teijhuis - Koolen. Het tweede boerderijtje (No. 16), dat we op het Marktje tegenkomen, is in 1914 gebouwd door P. Bakx. Daarna hebben er de volgende personen gewoond: Jan de Dooij, P. Cloots. P. Hack, P. Disco, J. van Diesen en S. Veresen.

Vermeldenswaard is ook dat op de Schenkeldijk in $\pm$ 1925 veel eikebomen zijn gekapt. In de jaren '30 had de Heidemij een groots plan om de Weel dicht te laten rijden met behulp van kruiwagens en kruiplanken. Het benodigde zand zal dan vermoedelijk van de in de nabij gelegen Boomberg hebben moeten komen. Het totale grondverzet zou 14.000 m³ bedragen. De bedoeling was om de bagger van de bodem van de Weel te laten drogen en naderhand te verspreiden als teelgrond. Omdat er geen subsidie voor verkregen werd, is het karwei nooit uitgevoerd.

De derde boerderij op het Marktje heet "Den Boomberg", een zeer toepasselijke naam. We komen die naam al tegen in het Cijns- en Verpondingsboek van 1762. Ook een perceel, het Boombergsche Bosch, staat vermeld.

Het was een heuvelachtig gebied, waar thans het voetbalveld is. Nog oudere benamingen uit dit gebied zijn de Snapberg en Santberg. (No. 17)

De gebroeders Suykerbuyk weten nog dat de heuvels er lagen en er veel zand is weggereden voor wegeaanleg. Ook particulieren mochten er zand halen, wat middels een bord met de tekst "Hier mag vrij zand gehaald worden" werd aangegeven.

Begin deze eeuw werd de boerderij tot $\pm$ 1930 bewoond door de familie Van der Linden-Paanen. Daarna $\pm$ 3 jaar door P. Hack-Joossen. In die tijd brandde de boerderij af en werd herbouwd. Toen kwam voor $\pm$ 2 jaar A. Schoonep - Bastiaansen en daarna voor $\pm$ 3 jaar Bovee.

Vanaf 1938 A. Adriaansen - Brooijmans. Nu zijn ook Dook Adriaansen met een champignonkwekerij, en zijn broer Jan met tuinbouw de twee huidige bewoners.

Pietje Hagenaars heeft voor de oorlog, als voorloper van de Gemeentelijke Reinigingsdienst, al een begin gemaakt met de Weel dicht te rijden met behulp van huisvuil e.d.

Kort na de oorlog is in versneld tempo de Weel dichtgereden met huisvuil en oorlogsschadematerialen. Particulieren mochten er ook storten.

De Weel of Wiel is een naam voor een binnendijkse kolk of water, die ontstaan is na een dijkdoorbraak. Meestal legde men een nieuwe dijk aan met een boog om het ontstane gat en bleef de Weel of Wiel bestaan. De Woensdrechtse Weel is een 17e eeuwse dijkdoorbraak geweest. (no. 18)

Een bijzondere weg in de Noordpolder qua vorm is de Zouteweg, die al honderden jaren in deze vorm bestaat. Het bijzondere van die weg is de dubbele draai of knik, die wij niet kunnen verklaren. Vermoedelijk was er een obstakel in de vorm van een rotte of drassige bodem.

Ook kan een kreek de oorzaak geweest zijn. (No.19)
Een mooie afsluiting van onze tocht door de polder is
om via de Zouteweg omhoog naar het koepeltje (vroeger
het Leembosch genoemd) weer in Hoogerheide uit te
komen.

Bronnen:

Het verpondingsboek 1762, No. 2593 ARR; Gemeente-archief Bergen op Zoom.

Gemeente-archief Ossendrecht.

Raadsbesluiten 1829 tot 1879, Ossendrecht.

Burgerlijke Stand van de Gemeente Ossendrecht.

De familie C. de Jong-Dingemans en de gebroeders J. en W. Suykerbuyk, die ik hierbij hartelijk dank.

De kaart van Calvenne uit ARR Bergen op Zoom.

Hoogerheide, oktober 1990.   Werkgroep Toponymie:

C.J. van Opdorp

P.J. van de Bussche

E. Suykerbuyk.

VAN WAT VERDWEEN....., DEEL III OM EN NABIJ " 'T MOLENTJE"

Door het oostelijk deel van Ossendrecht golft de weg Bergen op Zoom - Antwerpen. Het is nu een bosrijk gebied, waar vroeger meer het gezicht werd bepaald door stuifduinen en heidevelden. Zo ook een gedeelte hiervan, dat nu in het noorden is omzoomd door de bossen van Dennenheuvel, het Zwaluwmoergebied, en in het zuiden door de straat van het Puts Molentje en de bossen van de Rouwvelden.

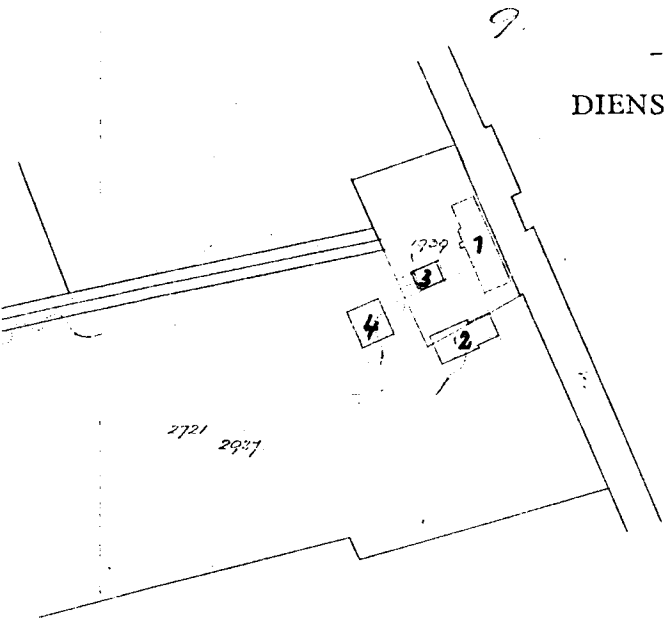
Vanuit het dorp kon men vroeger in oostelijke richting over een smalle weg, een karrespoor, ook het gebied bereiken. De nu nog bestaande en grotendeels verharde en verbeterde weg noemt men al lang de Molendreef of in dialect de "Mullekusdreef". Zij brengt ons naar de plaatsen oosten en ten westen van de grote weg, die in zeker tijdperk de naam had: het gebied van de "De Drij Hoeven",

De voorgeschiedenis.

Er is hier in 1639 gestart met ontginning. Pieter Rams kocht er 20 gemeten heide en velden, en ook Matthijs Wouters tastte in de beurs voor 18½ gemet. Men wilde het brengen tot korenvelden. Welke inspanningen en offers dat heeft gekost, staat niet vermeld. Met primitieve middelen en zeker een gebrek aan mest kon men de zaak zo maar niet dwingen. Een voordeel was waarschijnlijk de vochtigheid van de grond, die toen ook wel eens leidde tot wateroverlast. Toch slaagde men in de ontginning. Op de kaart van Adan uit de 17e en 18e eeuw is alles in kavels verdeeld en wordt er ook al bebouwing ingetekend.

DIENSTJAAR 1949.

428.

No. 12.

GEMEENTE OSSENDRECHT

Sectie D

Blad 2

Schaal 1 à 2500.

1. Hoeve en café 't Molentje, gebouwd ± 1776 en verdwenen door oorlogsgeweld in 1944.
- 2, 3 en 4. De nieuwe hoeve, na de oorlog gebouwd.

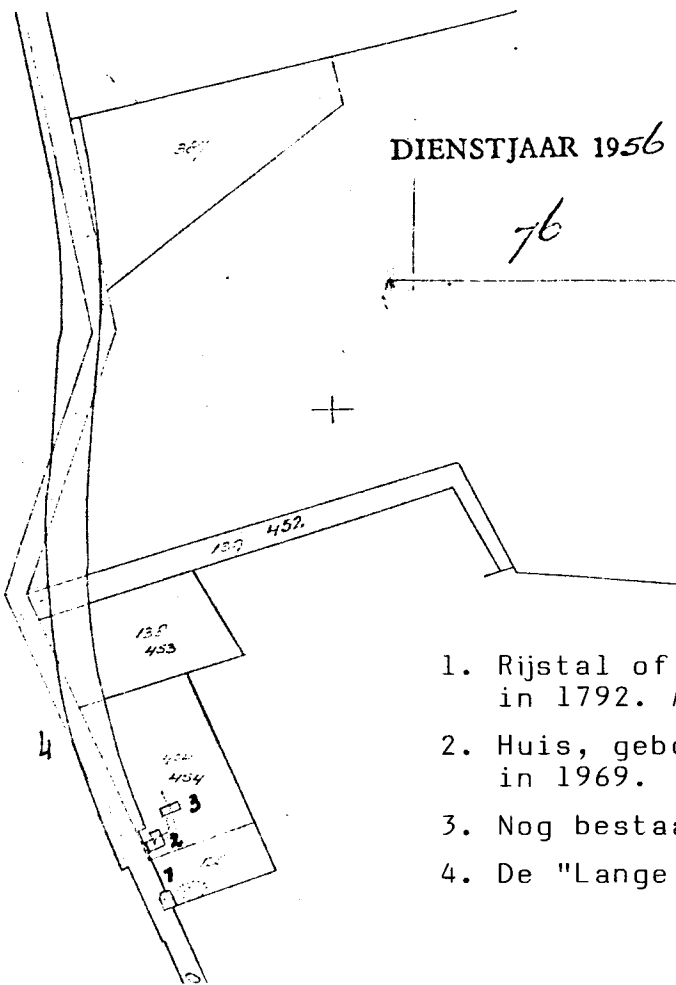
No. 3

DIENSTJAAR 1956 GEMEENTE OSSENDRECHT

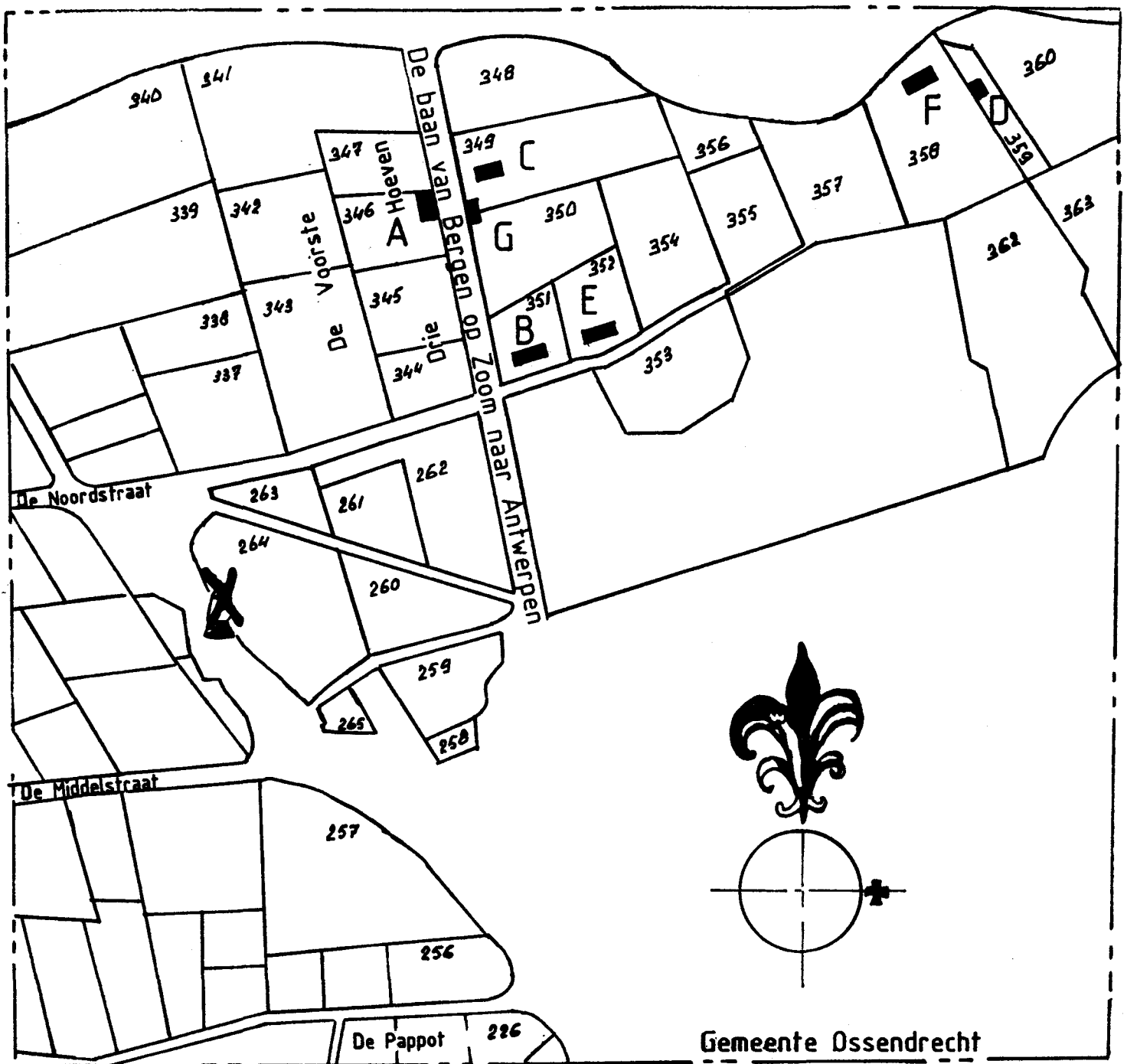
Sectie C

Blad 1

Schaal 1 à 5000

1. Rijstal of afspanning. Gebouwd in 1792. Afbraak in 1950.
2. Huis, gebouwd in 1907. Afbraak in 1969.
3. Nog bestaande drogerij, gebouwd in 1950.
4. De "Lange Pint" of "Punt".

Gemeente Ossendrecht

Kaart betreffende het gebied "De Drij Hoeven" te Ossendrecht.

Nagetekend fragment van een kaart uit de 17e/18e eeuw, zonder schaal aanduiding, welke aanwezig is in het Gemeentelijk Archief van Bergen op Zoom onder no. ARR - D 130, aangevuld met bebouwingsgegevens afkomstig van de kaart uit 1761 van Adan.

De verklaring van letters, getallen en tekens vindt U hiernaast.

Zie de kaart hiernaast.

Op no. 349 C, groot 7 gemet 60 roeden, staat een woning. Op no. 351 B, groot 2 gemet 229 roeden, en op 359 D, dat samen met de andere kavels 20 gemeten groot is, staat een huis en/of hoeve met, zoals het werd genoemd, verder betimmeringen.

De opmetingen werden in 1710 gedaan door landmeter Van Weel. No. 359 was in het bezit van de Heer van Hoogerheide en no. 351 was in handen van Mevrouw Van Eyck. Deze twee hoeven hebben maar een korte levensduur gehad. De oorzaak ervan is waarschijnlijk vernieling geweest. In 1747 hebben de Franse troepen, bij de belegering van Bergen op Zoom, nogal wat aangericht in de Zuidwesthoek. Vele legereenheden trokken toen over de weg Antwerpen-Bergen op Zoom. Uit overlevering wordt verteld, dat ze hier bij de weg een groot bivak hadden opgeslagen.

Dan komt er in 1761 een nieuwe kaart van de gebieden van Ossendrecht. De volgende bebouwingen staan dan ingetekend: Op no. 358 F een hoeve van het Doorluchtige Huis van Bergen op Zoom en op no. 352 E een hoeve waar nog steeds de naam genoemd wordt van Mevrouw Van Eyck. Het huis op 349 C staat niet meer op de kaart, maar wel komt er dan een hoeve op perceel 346 A. Hier is waarschijnlijk toch een vergissing gemaakt. De cijnsboeken en het R.A. komen met andere gegevens. Het huis, dus niet meer vermeld op de kaart van 1761, was achtereenvolgens van de volgende eigenaren: Van Buren en later Van de Heuvel, Pieter Danen en daarna, in 1776, zijn weduwe. Zij verkocht het aan Dion v.d. Moer, die het weer doorverkocht aan Thomas Hagenaar-Jansen. De erfgenamen van de weduwe Hagenaar boden het huis te koop aan en J.B. de Morin, secretaris van Ossendrecht, werd in 1778 de nieuwe en tevens laatste eigenaar.

No. 346 A, waarop wel een huis staat getekend, was ook van Van Buren. Die verkoopt aan Barent Hussaerts. De we-

duwe van B. Hussaerts biedt dan in 1762 te koop aan: heide, zaai- en bouwland. De koper is dan Cornelius Theunis.

In 1775 komt het in handen van Jan Franshois Linde uit Berendrecht, met de belofte dat hij op het perceel "een timmeringe" zal zetten. Deze is dan de bouwer, op perceel 346 A groot 1 gemet en 36 roeden, van een hoeve en herberg en hij geeft het de naam 't Molentje. Hierbij ontstaat dan, naast de bebouwing op 352 en 358, de derde hoeve.

Dat gebeurt tussen 1775 en 1778, want in 1778 wordt J.B. de Morin de nieuwe eigenaar van een hoeve en "auberge", gelegen op perceel 346 A.

De Morin bouwt tegenover 't Molentje de rijstal of afspanning G. Hij krijgt daarvoor vergunning op 23 juli 1792. Hij koopt daarvoor $7\frac{1}{2}$ roede van Mevrouw Van Eyck en bouwt daar de stal op, $\frac{3}{4}$ roede uit het hart van de weg.

Rijstal of afspanning.

Hier omheen zijn verschillende munten gevonden, waarvan een zilveren dukaat van $2\frac{1}{2}$ gulden, geslagen in 1695 te Middelburg, de mooiste is. Deze munten duiden dan toch op bezoekers/gebruikers van de afspanning en van de herberg "'t Molentje".

De Morin overlijdt op 10 januari 1811 te Ossendrecht. De erven De Morin verkopen in 1832 de hoeve als geheel aan

Jan Fransis Delhonger uit Bergen op Zoom. In 1833 is er al weer een andere eigenaar, nl. Johan Kristiaan Steuerwald, ook uit Bergen op Zoom. In 1847 is Joannes Bapt. Lombaerts, deurwaarder en grootgrondbezitter uit Antwerpen, de man die het op zijn naam krijgt. Bij zijn overlijden in 1890 wordt hij opgevolgd door zijn dochter. Zij draagt de naam Mejuffrouw Josephine C.J.B. Lombaerts en ze verkoopt op 27 oktober 1906 aan de Ossendrechtenaar Petrus J. Simons. Na 12 jaar houdt hij het voor gezien en doet alles over aan Johannes Verdijck uit Schoten. Net binnen één jaar, op 19 juli 1919 is er een nieuwe Belgische man, nl. A. Cleien - Vermeulen. Op 18 maart 1925 wordt de hoeve ingezet en op 25 maart 1925 verkocht aan Cornelis Koolen, Franciscuszoon. Zwaar op de proef gesteld is de familie Cornelis Koolen-Van de Bergh in oktober 1944, als de hoeve tijdens de bevrijding wordt verwoest bij gevechten tussen Canadezen en Duitsers. Er komt dan, na + 165 jaar, een einde aan de geschiedenis van het pand.

Al vroeger einde café.

Voor de hoeve met café, genoemd in 1883 en ook nog in 1895, staan de kosten voor de verlofvergunning op naam van de huurder Johannes Vriens. Hij betaalde er f 25,-- per jaar voor. Op de vergunning werd vermeld: een biljartzaal en een aangrenzende gelagkamer. Uit overlevering weet ik van één van zijn zoons, dat het er vrij goeddelijk aan toe ging. Maar het bleef toch uitkijken. Vroeger lag het café ver afgelegen en kon men vreemde gasten verwachten.

De zoons Gust, Kees (Dummeke) en Jan (Pieco) en de bij hen wonende Louis de Merode (Loebert) hadden ieder steeds een mes en geweer binnen hun bereik. Maar het werd misschien meer gebruikt voor een haas of konijntje. Johannes Vriens is de laatste cafébaas van "'t Molentje".

Nieuwe burenen.

In 1907 komen er nieuwe bewoners links tegenover 't Molentje: het pas gehuwde paar Joh. Bapt. Goris en Coleta de Schutter. Zij hebben hier een nieuwe woning gebouwd met daarin de ruimte voor een herberg.

Café "Den Dennenhandel" ± 1916.
'n In scène gezette aanhouding.

De drankvergunning kwam in augustus 1907 en men noemde de lokatie "Den Dennenhandel". Goris koopt hierbij nog de rijstal, als onderkomen voor zijn bedrijf. Hij begint hier geen nieuwe handel, maar het wordt de plaats waar uiteindelijk het familiebedrijf zal voort bestaan. Het oude bedrijfje stond in de tegenwoordige Kleine Dorpsstraat, hoek Molendreef. (Voor de kenners het huis waar later "Kee de Natte" woonde.)

Terug in de geschiedenis Goris (Gorze).

De geschiedenis van de zaad- en dennenhandel begint in 1790.

De oprichter en eerste man, al heeft hij het waarschijnlijk toen niet zo gevoeld, was Pieter Goris, gehuwd met Johanna Simons, wonende te Hoevenen (B.). De tweede man werd hun zoon Petrus Joh. geboren 27 december 1780, en gehuwd in 1806 te Ossendrecht met Maria Heijnen.

De derde man, Cornelius, geboren 7 april 1811 te Ossendrecht, en in 1839 gehuwd met Cornelia Couwenberg. Zij werd 93 jaar.

De vierde was Willem Goris, geboren 11 januari 1846 en op 19 september 1872 gehuwd met Johanna Cath. Wils.

De vijfde was Joh. Bapt. Goris, geboren op 18 oktober 1879 te Ossendrecht en in 1907 gehuwd met Coleta de Schutter uit Putte.

De zesde werd J. Goris, geboren op 22 februari 1921 en geh. op 6 juni 1947 met W. van Geel, die op 10 oktober 1924 te Woensdrecht geboren was.

Zevende en huidige is Cees Goris, geboren op 6 mei 1956 en op 4 mei 1979 gehuwd met B. Mous, die geboren is op 20 augustus 1957.

De mannen en vrouwen die toch even herdacht mogen worden bij het 200-jarig bestaan van hun familiebedrijf.

Het bedrijf.

Men is begonnen met zaadwinning van de grove den, een belangrijk produkt voor de mijnbouw.

Van links naar rechts: hoeve en café "Puts Meuleke", de rijstal, J.B. Goris, het huis van Goris (Café "Den Dennenheuvel").

Zij stonden aan het begin van inzaai en beplanting van dennehout van het thans nog bosrijk gebied hier in de Zuidwesthoek. Het uitzoeken en uitproberen van verschillende soorten behoorde tot hun werk. Baron de Caters, die veel buitenlandse reizen maakte, ontdekte de Corsicaanse den (*Pinus nigra Corsicana*). Niet zeker is of dit op Corsica was. Hij plantte ze uit op zijn landgoed de Wouwse Plantage. Al spoedig bleek dat deze boom het uitstekend deed. De eerste kontrakten met Goris waren er in 1850. Ook Staatsbosbeheer had spoedig interesse voor deze soort. Er kwamen ook kapers op de kust en elders begon men met zaad te rommelen. Er moest controle komen. Dit kwam onder de naam N.A.K.B. (Nederlandse Al-

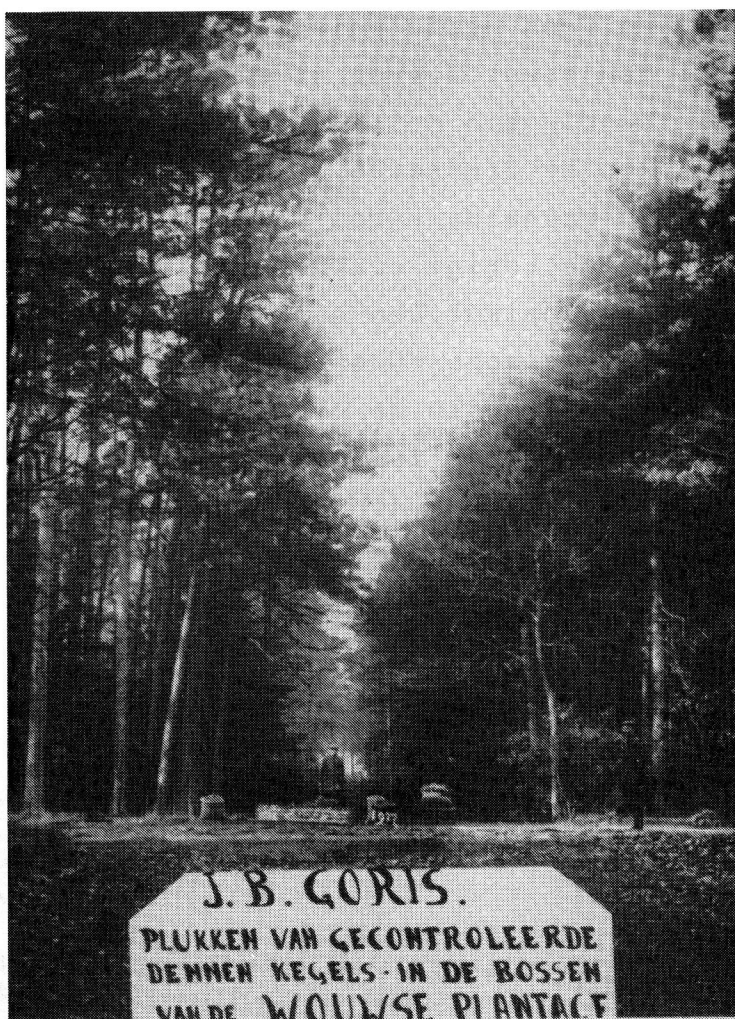

gemene Keuringsdienst van Boomkwekerijgewassen)

Deze hield/houdt toezicht bij pluk, vervoer en verdere bewerking. Dat dit bij Goris steeds goed is gegaan en de volle aandacht had, bewijst de goede samenwerking die er nog steeds is met bovengenoemde N.A.K.B. Na 200 jaar mogen ze best trots zijn, dat zij de enige particuliere leveranciers in Nederland zijn van zaad uit denne-appels of "proppenzaad".

Ieder jaar opnieuw vindt in de Wouwse Plantage de pluk van propfen en het transport richting 't Molentje plaats, waar de verdere procedure wordt afgehandeld.

Het drogen, het schonen en het verdere verwerkingsproces vraagt veel ervaring, vakmanschap en vertrouwen. Goris heeft een goede naam verworven bij de bosbouw in Nederland. In het onlangs verschenen boekje "De zaadeest in Stroe" over de bosbouw-historie, vindt men ook verschillende malen de naam Goris terug. Over zijn zaadeest (drogerij), over zijn mooie

Dennenkwekerij en denne-zaadhandel
J.B. Goris.

opstanden van de Corsicaanse den en een vermelding dat in een bepaalde periode het meeste zaad kwam vanuit de bossen rond Ossendrecht.

Ook andere mensen hebben er bij Goris aan meegewerkt. Mannen, die verstand hadden van en gevoel hadden voor de bosbouw. Terugkijkend worden dan nog steeds deze namen en bijnamen genoemd: Frans van Dooren (Doeske), Hoendervangers (de Kui), de Sarre, Sjef Guns (de Pin), Jan Hugens (Teut). Zij wisten de goede propfen te vinden. Soms werden er bomen naar hen genoemd. Zo was er in de Wouwse Plantage de "Arjanekusboom" en de boom van "Sjef de Pin", waaruit hij eens een val maakte van $\pm$ 10 meter en toen beide polsen brak.

Men moest durven klimmen en geen hoogtevrees hebben, handigheid met de klimsporen en bereid zijn de winterkou te trotseren.

In bepaalde tijden van het jaar deed men veel bosaanplant. In de vorige eeuw was de familie Goris ook aanwezig bij de aanplant van het Mastbos in Breda.

Voor slappe tijden had Tiest Goris ook nog wat gevonden. Op velden in de buurt werd heide gesneden, naar huis vervoerd en in hopen of klampen opgeslagen. Later werd dit met een machine fijn gesneden en verkocht als veevoer.

Het malen van de heide, In 't midden J.B. Goris.

In de oorlog 1914-1918 werd het fijn gemalen en toegevoegd aan het meel om er brood mee te bakken. Na 1918 kwam er een einde aan de heidehandel.

Met het café is men ± 1928 gestopt.

Tiest Goris was een bekende figuur in Ossendrecht.

Na werktijd deed hij graag aan de biljartsport en hij was ook als schutter in de schutterij zeer actief. Hij was ook de man met een ezeltje en een kar. Die waren er wel meer, maar hij had iets aparts.

Een ezel met goodwill.

Tiest Goris had een ezeltje voor allerlei vervoerswerkzaamheden. Hij kwam vaak op Dennenheuvel om er diverse hand- en spandiensten te verrichten. Ze waren beide graag geziene gasten bij het personeel en de patiënten. Toch speelde bij Goris de gedachte om zijn ezeltje te verkopen. Jan Hugens (Jan Teut) wilde het graag hebben voor zijn zoon Kees. Deze wilde beginnen met de verkoop van groenten en fruit, en hij zag hierin een mooie gelegenheid om met ezel en kar zijn waren bij de mensen aan te bieden. De koop ging door. Op Dennenheuvel was men er niet blij mee. Ze zouden het ezeltje niet meer zien. Om dat te voorkomen én om de jonge groenteventer te helpen, werd besloten, dat Hugens hun leverancier mocht worden. Kees is dat ook altijd gebleven. Zijn zuster Liza die later het bedrijf met haar man voortzette, echter zonder ezel, heeft nu, na ruim 50 jaar, nog steeds de klandizie van Dennenheuvel. Ook de zusters van het klooster in het dorp kenden de ezel. Zij zochten voor de optocht van de H. Kindsheid een Ossendrechts meisje uit en plaatsten dat, met kloppend hartje en verkleed als H. Maagd, op de rug van het beestje. Bijgestaan door de H. Jozef, die niet altijd kon verhinderen dat het dier soms geen poot meer wilde verzetten.

Kees Hugens met 't ezeltje en de groentekar.

Het bedrijf gaat verder.

Al heel jong kwam Sjef bij zijn vader in het bedrijf. Van hem leerde hij het klappen van de zweep. Hij wilde waarschijnlijk ook niet anders. Hier geboren en getogen paste hij zich aan en wist zijn klanten, ondanks alle verbeteringen en keuringen die de moderne tijd met zich mee bracht, tevreden te stellen.

In 1950 verdween de oude rijstal. Een afspanning en overnachtingsverblijf, waarvan ik graag had geweten wie hier allemaal gebruik van hebben gemaakt. De oude drogerij moest plaats maken voor een verbreding van de Putse Weg. Zijn zwager Verbeek (Stan de Wannes) stak een handje toe. Met zijn Amerikaanse leger-G.M.C. trok hij de zaak plat. Hierin zaten nog balken waarop men jaartallen vond van in 1600. Waarschijnlijk kwamen die uit het huis op 349 C, dat rond die tijd was afgebroken.

Een nieuwe drogerij of eest werd gebouwd bij hun huis. Beter, groter en meer aangepast. Nog meer veranderingen kwamen er in de periode van Sjef. Oók het huis van 1907

moest, nogmaals voor uitbreiding van de grote weg, verdwijnen. Een nieuw huis met schuur kwam er voor het gezin. Ook een glazen warenhuis werd aan het bedrijf toegevoegd, inspelend op sierteelt en tuinaanleg. Dit alles vond plaats om en nabij het gebied "'t Molentje". Zoon Cees en zijn vrouw keerden naar de oude plek terug en bouwden bij de drogerij een nieuw huis. Het propenzaadwinnings- en aanplantingsbedrijf is uitgebreid met een plantencentrum/kwekerij.

Tot besluit de naam "'t Molentje".

Bij het naamonderzoek gaan de gedachten uit naar een molen, misschien een watermolen zo kort bij de meren en plassen. De natuurlijke afvoer geschiedt nog steeds door dit gebied naar de Zuidpolder. Het terrein leende zich ook voor een schors- of heilmolen.

Totdat de akte op tafel komt van J.F. Linde, die daar de grond koopt. Daarop staat ook vermeld: Hij bouwt er op een hoeve met café en noemt dat "'t Molentje".

Dan nog op zoek naar de toevoeging "Putse".

Bij de laatste opgravingen in september 1990 hebben we nog een gedeelte van een oude fundering gevonden met daarvoor een gemetselde put van IJsselsteentjes.

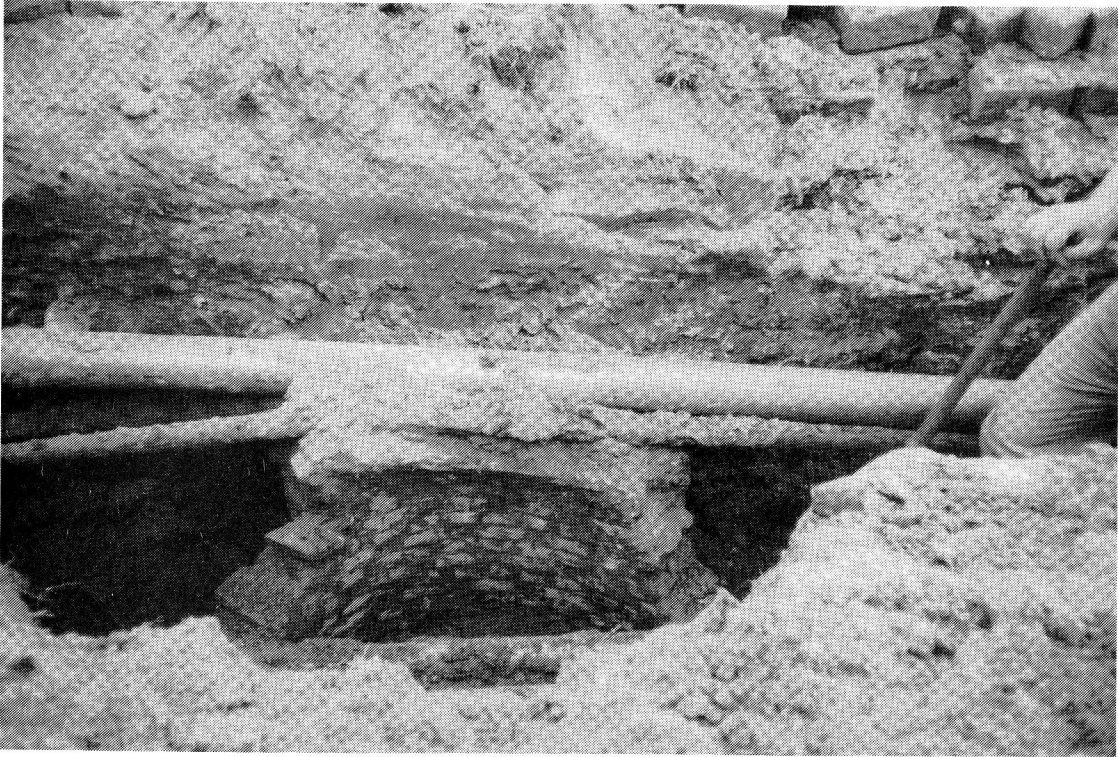
Misschien was het ooit: het Molentje bij de put.

Naast de weg, westelijk tussen Dennenheuvel en het vroegere café, werd dit gedeelte genoemd "de Lange Pint" of Punt. 't Molentje bij of aan de Punt, 't Punt's Molentje, met een latere weglating van de n?

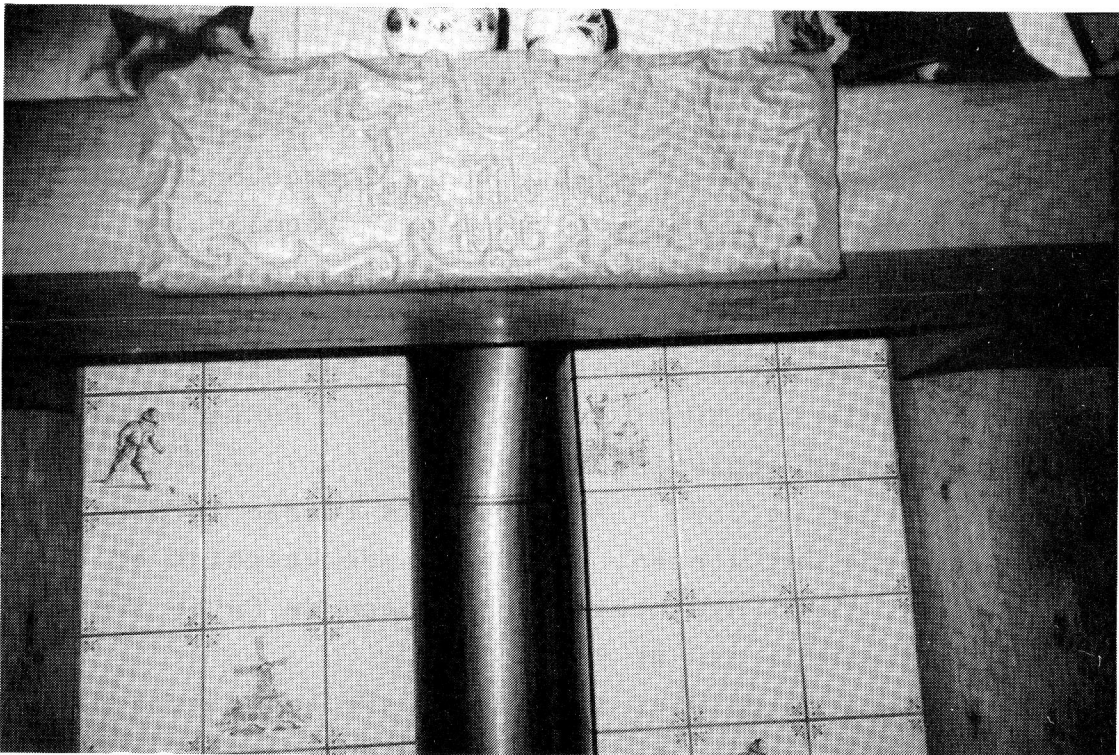
De weg Bergen op Zoom - Antwerpen is tussen 1875 en 1880 verhard met stenen, de zogenaamde kasseien of kinderkopjes. Vanaf dan noemt men de baan de Putse Steenweg. 't Molentje aan de Putse Weg.

Toen er iets zuidelijker een nieuw café kwam, werd dat het Nieuwe Molentje genoemd, waarbij dus vanzelf het al bestaande de naam kreeg van het Oude Molentje. Op zijn

Opgraving van de put vlak voor 't oude "Puts Meuleke".

Het paneel met "Puts Meuleke" op de balk boven de kachel.

Ossendrechts "'t Ouw en 't Nuw Meuleke".

Nu is de streek waar de naam wordt gebruikt veel ruimer geworden. Het industriepark, het café "Puts Meuleke" én de weg daar naar toe zorgen er voor dat de naam blijft voortbestaan.

Zo ook misschien bij de familie Koolen, die naast de verdwenen hoeve een nieuwe heeft gebouwd en met de herinnering leeft, dat het bij hen allemaal begonnen is.

Ook de familie Goris heeft nog eendeel van een oude fundering liggen in hun land. De sprekende en voor hen waardevolle naam liet Cees aanbrengen in de balk van de schoorsteen. Daarop is kunstig ingekapt: "Puts Meuleke".

Hoogerheide, 31 oktober 1990. P.J. v.d. Bussche.

Bronnen;

- Gemeente-archief Bergen op Zoom, archieven van de Raad en Rekenkamer (ARR):
  - ARR. 2587, "lantbouck" 1686 - 1698.
  - ARR. 2594, "lantbouck" 1726.
  - ARR. 1396, cijnsboek 1761.
  - ARR. D 130, kaart 17e/18e eeuw.
  - ARR. D 153 t/m 167, kaart 1761.
- Kadaster Breda.
- Gemeentearchief Ossendrecht, registers burg. stand en D.T.B.-boeken.
  - , register verlofvergunningen.
- Rijksarchief 's-Hertogenbosch:
  - R. Ossendrecht no. 25, 26, 27 en 28.
- Familie Goris, die ik hierbij hartelijk dank.
- "De zaadeest te Stroe". Een historisch overzicht van de bosbouw in Nederland, maart 1990.

ENKELE TOPONIEMEN ROND PUTTE

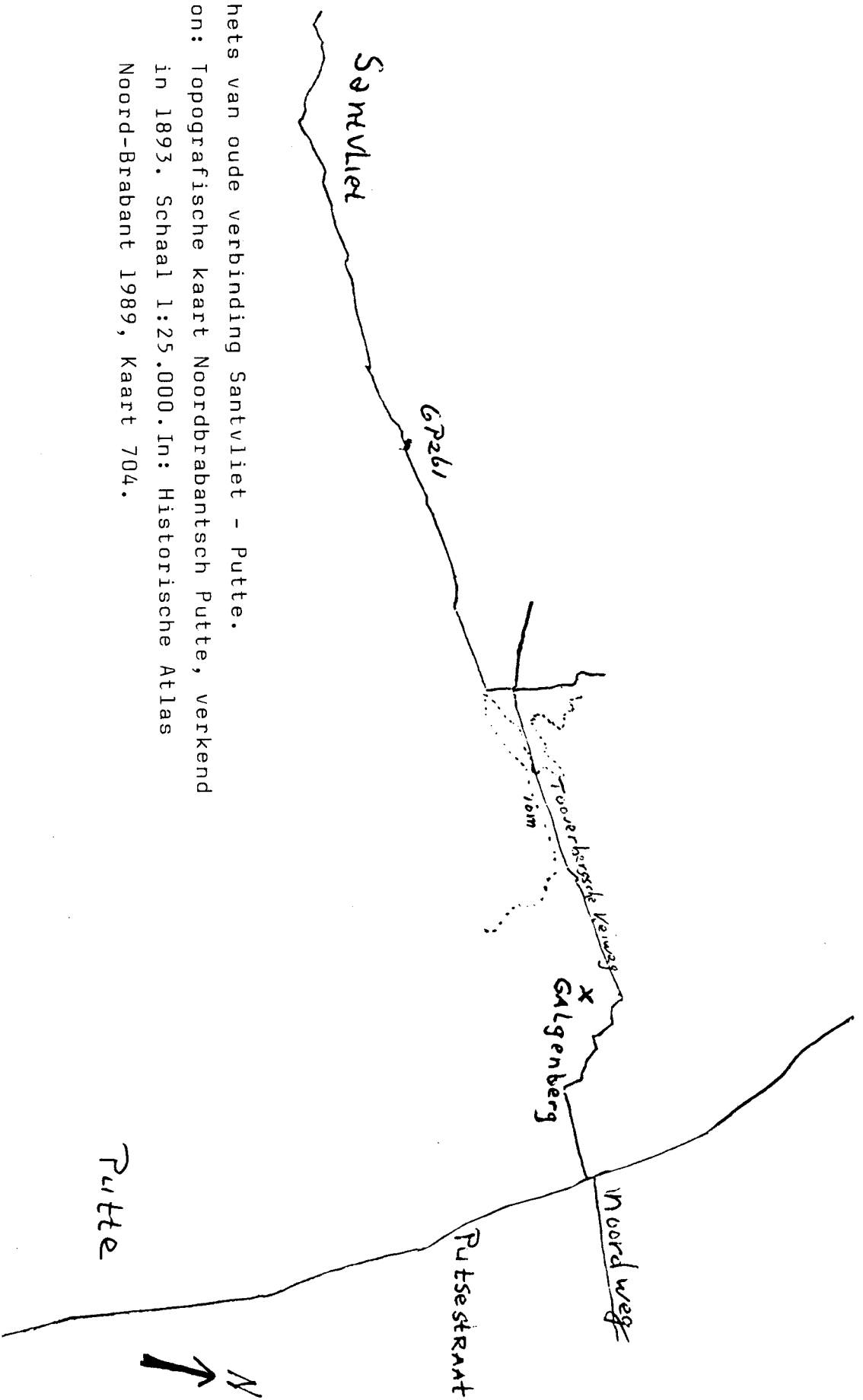
Een oude verbinding over de berg (Tooverberg) tussen Zandvliet en Putte.

In de Historische Atlas Noord-Brabant heeft kaart 704 betrekking op Putte. Omtrent de Tooverberg vinden we de Tooverbergsche Keiweg aangegeven.

Op die kaart (zie mijn schetsje) blijkt genoemde Keiweg een onderdeel te zijn van een verbinding tussen Santvliet en Puttsche Straat. Het oorspronkelijk Putte lag, zoals bekend, noordelijker dan het huidige Putte. Het lag omtrent het Oude Kerkhof in Putsestraat. De genoemde verbinding via Galgenberg en Tooverberg naar Zandvliet hoort dus bij het oude Putte. Door verwoestingen in de tachtigjarige oorlog kwam het zwaartepunt van Putte te liggen bij de grens.

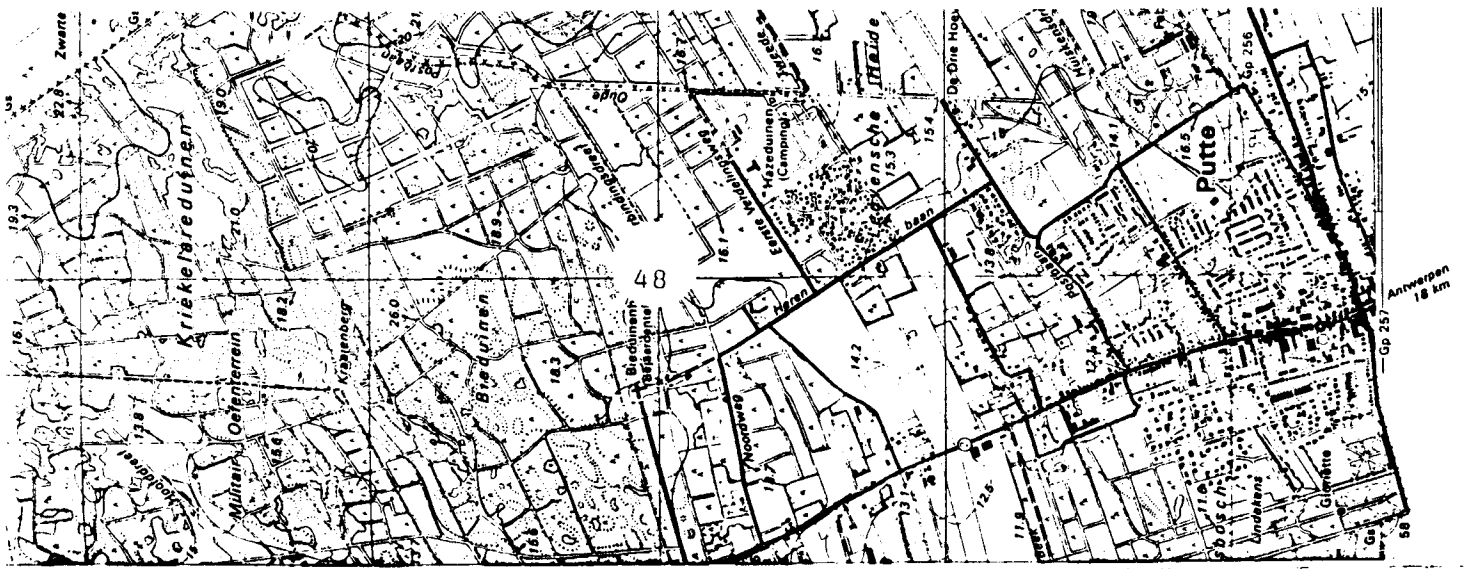
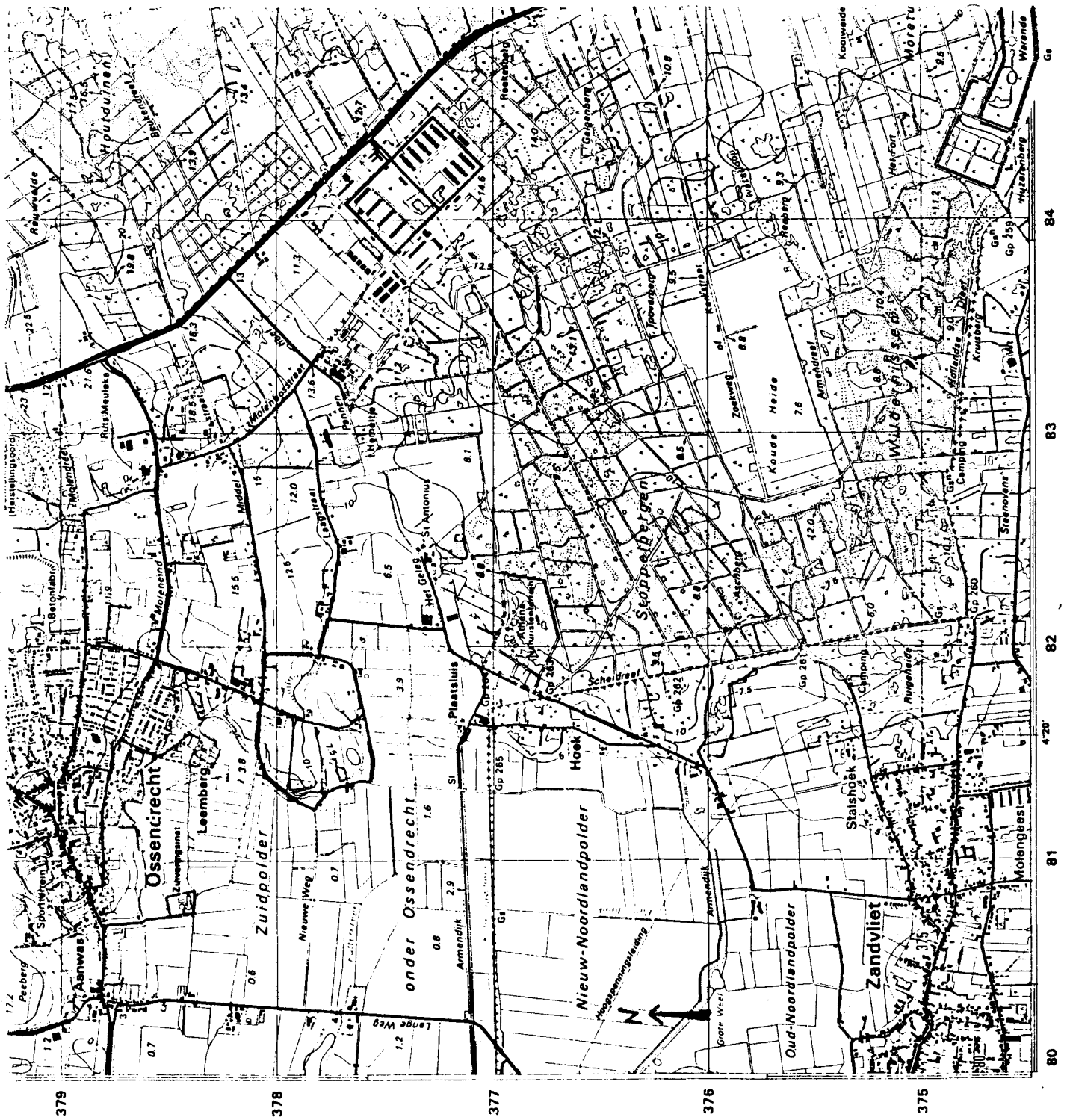
Op bijgevoegd schetsje zien we dat de weg vanuit Santvliet via GP (Grenspaal) 261 stoot tegen een hoger gebied omgeven door de hoogtelijn van 10 meter, wat niet anders kan zijn dan de Tooverberg. Men ging dus letterlijk over de berg. Ook in Huijbergen kennen we een toponiem Overberg en te Calfven een Onderdenbergstraat om de hoogte De Geest heen. Overberg werd Tooverberg door naar ik meen agglutinatie van het lidwoord, d.w.z. aan Overberg klonterde het lidwoord vast. Uit het Overbergse of 't Overbergse vormde zich Tooverbergse. De berg waar men overheen ging werd dan ook Tooverberg.

Dat de verbinding van het oude Putte naar Zandvliet over de hoogten liep, maakt duidelijk dat het wat zuidelijker veel te nat was. Wat zuidelijker kennen we de Koude Heide en de Rijn waterloop. De venige heide zal wel met koud zijn aangeduid, omdat natte gronden er lang over doen om verwarmd te worden. De Galgenberg ligt dichtbij

Schets van oude verbinding Santvliet - Putte.

Bron: Topografische kaart Noordbrabantsch Putte, verkend
in 1893. Schaal 1:25.000. In: Historische Atlas
Noord-Brabant 1989, Kaart 704.

de oude nederzetting en langs een route. Het zal wel een gerechtsplaats zijn geweest, hoewel het merkwaardig is dat we pas veel verder naar het oosten een Kraaienberg kennen omtrent de Bieduinen. Namen met raaf of kraai horen immers bij galgen omdat men overgeleverd was aan de vogelen des hemels als aaseters.

Boxtel, 6 oktober 1990.

Drs. H. Thiadens.

Een mogelijk verband tussen enige bergtoponiemen in Putte en een specifiek duinreliëf.

Op de topografische kaart Bergen op Zoom, verkend in 1836 (1), vindt men van noord naar zuid in de huidige gemeente Putte: Rattenberg, Kl. Stoppelbergen, Gr. Stoppelbergen en Aschberg weergegeven. Al deze bergnamen liggen oostelijk van het Zandvlietse Noordhoek.

De huidige naalddhoutbebouwing ontbreekt nog omtrent deze "bergen".

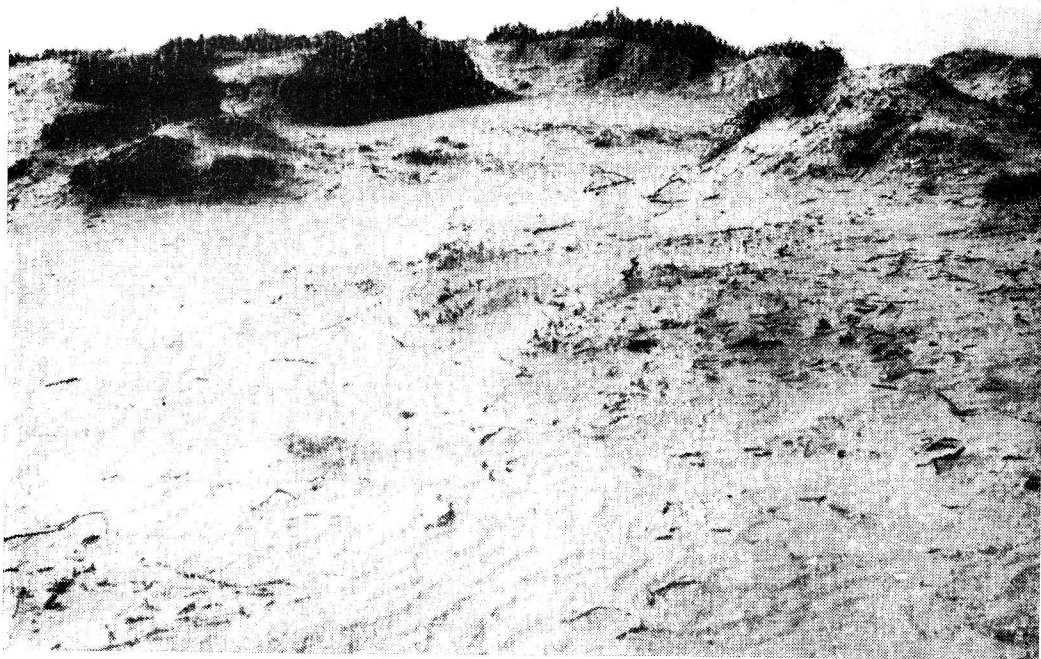
De genoemde bergen maken deel uit van een landduinengebied op de grens van de Scheldevlakte en de Westbrabantse steilrand. Het zand zal eens opgewaaid zijn vanuit de Scheldevlakte, zodat we deze landduinen kunnen beschouwen als rivierduinen.

Wanneer nu een gestabiliseerd duinlandschap door langdurige begroeiing met bodemvorming of door jongere begroeiing wordt aangetast door de wind, gaat het bodemprofiel en/of de plantengroei als een weerstandbiedende laag fungeren. We krijgen een landschap met kopjes, d.w.z. sterk golvend duinreliëf, met begroeide kopjes als restanten van het oude oppervlak, dat kon blijven omdat de podsolbodem en de begroeiing weerstand boden aan de afbraak. Onder de askleurige grijze loodzandlaag is het de harde oerbank die zeer veel weerstand biedt aan de winderosie. De loodzandlaag lijkt op as.

Asch in de Aschberg kan dus duiden op restanten van een podsolbodem aan de voet van genoemde kopjes en de naam

CROCreliëf - Detail, met bedolven
podsolbodem.

CROCreliëf - Overzicht.

Stoppelbergen (Kleine en Grote Stoppelbergen) slaat dan op de veel voorkomende afzonderlijke kopjes waar de begroeiing als opstaande haren het oude oppervlak vasthouden.

In Van Dale leest men bij "Rattig" (Zuidn.): vuil en kaal; een rattige jas.

Rattenberg kan dus zoveel betekenen als kale spaarzaam begroeide hoogten, die vuil afsteken tegen de omgeving. Dat vuil duidt dan op de askleurige (grijze) loodzandband aan de voet van dergelijke hoogten. Aantasting van de heide zal de winderosie mogelijk hebben gemaakt. Heidebegroeiing doet een podsolbodem ontstaan.

Door plaggesteken tast men de heide aan. De bergnamen kunnen dus teruggaan tot de late Middeleeuwen of recentier zijn.

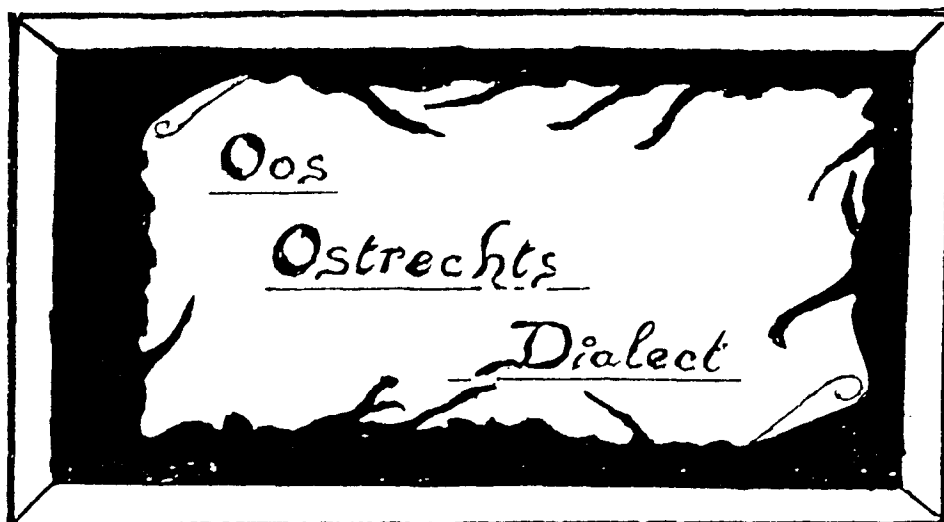
Het beschreven duinreliëf noemt men in de Duitse literatuur "Küpsten". M.A. Lefevre spreekt in 1931 van "crops", een benaming die in 1967 door F. Depuydt in de Nederlandse terminologie wordt opgenomen. M.A. Lefevre spreekt van "formes d'accumulation parasitaires du remaniement". (2)

Bronnen:

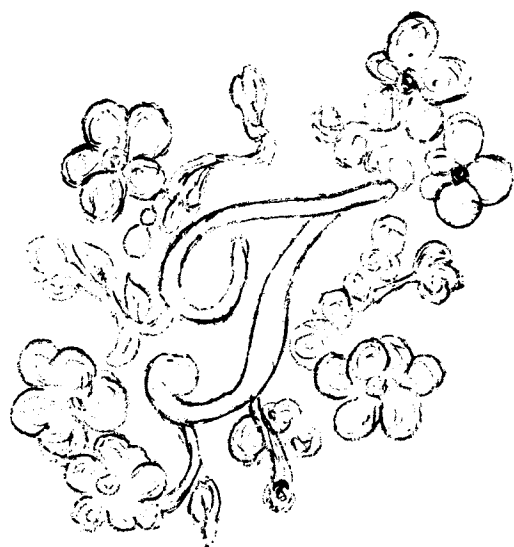
1. Kaart Bergen op Zoom, schaal 1:50.000 uitg. Top. Bureau, 1863.
2. M. Nijs. Bijdrage tot de Geomorfologie van het Duinlandschap van de Kalmthoutse Heide, 1974, pag. 26. Op pag. 27 foto's van crocreliëf. Men ziet er begroeide kopjes en restanten van een podsolbodem aan de voet van dergelijke geïsoleerde kopjes.

Boxtel, 7 september 1990.   Drs. H. Thiadens.

Ossendrecht, augustus 1990. D. en A. Hugens-Verbrugge.

*Waar je weg wilt,
als je groot wordt...*

*En waar je terug wilt,
als je oud wordt...*

Dat is je "thuis".

- taarge : tergen, sarren.
- taatte : gebruikt in: Ze "maaken er taatte" van:
Ze maken er een janboel, rotzooi, van.
- tabak : gebruikt in: "Tabak 'ouwe": (Tabak houden):
'n Rustpauze van enkele minuten houden
tijdens het zware werk "bij den boer".
Het was allemaal zwaar handwerk, b.v. vlas
trekken, dus zo'n "rustposeke" was wel no-
dig. Er werd wat gedronken van de koude
koffie uit 't "drinkebuske", men rolde
een sigaretje of men nam een "pruimke",
ging eens "afzetten" (plassen) en werkte
weer verder. lang zitten was er toen echt
niet bij!

- tabaks'ondje : (tabakshondje)
Zelfgemaakt zakje van een gedroogde varkensblaas van de huisslacting, waarin de werkmán z'n pruim- of rooktabak en, indien nodig, ook de huissleutel bewaarde.
- taije : tijden.
Gebruikt in: "bijn taije": bij tijden, van tijd tot tijd.
B.v. Ze komt "bijn taije wel 'ns laagst": Ze komt van tijd tot tijd, zo nu en dan, wel eens langs.
- takske : gebruikt in: "takske doen": krijgertje/tikkertje spelen.
Het is een oud maar heel fijn kinderspel. Het werd veel gespeeld. Je kon er altijd mee voor de dag komen, want je had er alleen elkaar maar voor nodig.
Er werden verschillende variaties op gemaakt, b.v.:
Takske tik: Dit was het gewone krijgertje- of tikkertjespel, waarbij de tikker moest proberen een ander kind aan te tikken, dat dan weer de tikker werd.
Takske blok: Een variatie op het gewone "takske doen", waarbij de aangetikte bij de tikker moest aanhaken. Ze namen elkaar bij de hand en samen probeerden ze weer iemand aan te tikken, die dan ook moest aanhaken. Zo ging het spel door en de sliert werd steeds langer. Alleen de twee buitenste van de sliert mochten iemand aantikken.
Takske kraauw: Hierbij moest de tikker iemand ergens op het lichaam aantikken. De aangetikte werd nu tikker, maar moest al hollende een hand op de aangetikte plaats houden. Hij mocht niet "lossen". Natuurlijk probeerde men op de "moeilijkste" plaatsen aan te tikken.
Takske over de meet: Hierbij werden twee lijnen getrokken, vergenoeg uit elkaar. Binnen deze lijnen werd gespeeld en er buiten was men "vrij" en mocht dan niet aangetikt worden. Er was ook nog een middellijn getrokken. Was je die eenmaal gepasseerd, dan mocht je niet meer terug naar de lijn waarvandaan je kwam.
Vaak denken we: "Hoevelen zouden zich dit spel nog herinneren?" Het is allemaal al zo lang geleden, dat we dit speelden.

- tefrint : verschillend.
B.v. "Tweej tefrinte" schoenen aan hebben:
Twee verschillende schoenen aan hebben.
Dus niet van hetzelfde paar, b.v. een
zwarte en een bruine. Je zult ermee op
reis zijn!! Een bekend persoon uit Ossendrecht is dit eens overkomen.
- teiren : teren, potverteren, "ne teirdag 'ouwen".
Vele verenigingen hadden zo'n jaarlijkse
teerdag, vaak op de feestdag van de patroon of patrones van de vereniging.
Het was een gezellige bijeenkomst met een
maaltijd en fijn bijeen zijn. De gezelligheid ging soms ook wel eens wat te ver.
- ten : gebruik in: "ten noste baaj": ten naaste
bij, bijna, haast.
B.v. Ik kwam "ten noste baaj oonder 'nen
auto": Ik zat bijna onder een auto.
- ten-inde : ten einde, aan 't eind.
B.v. "Iek was ten inde raad": Ik was ten
einde raad, ik wist me geen raad meer.
Ook: "tennen" raad zijn.
- tennen : aan 't eind zijn.
B.v. "tennen" raad zijn: ten einde raad.
"Tennen assem" zijn: geen adem meer hebben.
- terrieng : tering, TBC (tuberculose).
'n Zeer ernstige ziekte, die, vooral
vroeger, veel voorkwam bij gebrek aan hygiëne.
Denken we b.v. aan de meisjes van 'n "bullefebriek" (vodden), waar de binnengekomen kleding gesorteerd moest worden. Er vielen veel slachtoffers.
Gelukkig worden we er nu bijna niet meer mee geconfronteerd.
De naam "terrieng" gebruiken we niet meer, maar we spreken van TB of TBC.
- testpotje : klein vierkant aardewerk potje, dat, gedeeltelijk gevuld met hete kooltjes of sintels uit de plattebuis, in de stoof werd geplaatst om zo de voeten te verwarmen.
- teut : tuit.
B.v. de "teut" van de theepot, kan of gieter.
Ook zei vader wel eens tegen een van z'n kinderen, dat vervelend was: "Moet 'k oew 'ns oep de teut van m'ne kloomp zette?" Dat hielp direct, want ze waren bang genoeg van die vooruitstekende punt van vaders klomp.

- teutebel : treuzelaar.
Iemand, die niet opschiet met haar werk.
- tevurre : tevoren.
B.v. "Iek zaog 't al van tevurre aankome!": Ik zag 't al van tevoren aankomen!
- tiedelewiets : alles, wat er maar van is.
B.v. Hier heb je de hele "tiedelewiets" van de papieren: Hier heb je alle papieren, die er van zijn.
- tiets : ook tietske: strooien hoed, Lou Bandyhoedje. Dit was een vroeger zeer geliefde en veel gedragen deftige herenhoed, gemaakt van stro en met een "platte bol".
- tiggessworreg: ook: siggessworrig: tegenwoordig.
B.v. "'t Ies tiggessworreg wâ mej al die oongeluke!": 't Is tegenwoordig wat met al die ongelukken!
- timptatie : temptatie, kwelling, verzoeking.
B.v. Het is me een "timptatie".
- ting : tijding, bericht.
B.v. "'k Em nog gin ting g'ad.": Ik heb nog geen tijding gehad.
"Kwaoj ting krijgen": Slecht bericht krijgen.
- toerlejoeren : uitgaan en plezier maken en het geld laten rollen. B.v. "IJj ies aon 't toerlejoeren geslaoge."
- toet : tot.
B.v. "Toet den noste kjeer dan": Tot de de volgende keer dan. Als groet gebruikt bij het weggaan van familie of vrienden.
- tolleleren : tolereren, verdragen, dulden.
B.v. "Dâ zal ik mar tolleleren": Dat zal ik maar toelaten, ofschoon ik er niet mee accoord ga.
Afkomstig uit het Frans: tolérer.
- toonderstebo- : ondersteboven, omver.
ven B.v. Iemand "toondersteboven" lopen.
- tootappel : 'n vroeger, al lang vergeten, appeltje.
Het werd genoemd naar de verdikking bij het steeltje.
- tootje : kusje van een kind.
Tegenwoordig hoor je dit woord niet meer gebruiken, maar vroeger was er geen tante of ze vroeg naar een "tootje" van een kleine uit de familie.
- touter : schommel.

Deze bestond uit een paar stevige, hoge palen, die in de grond stonden. Van boven was er een verbindende dwarsbalk, waaraan een paar sterke, dikke touwen zaten vastgemaakt. Een eind boven de grond waren die stevig aan een zitplankje vastgebonden. En maar zwieren, zo hoog als je kon.

- touteren : schommelen.
Niet met tweeën in een bak, zoals bij de echte schommel, maar zittend op een plank.
- trammelaant : moeilijkheden, ruzie.
B.v. Geen "trammelaant maoken, wor": Geen moeilijkheden met een ander zoeken, hoor.
- treizelen : ook: "treneren": treuzelen.
- trekzak : trekharmonica, accordeon.
- treneren : ook: "treizelen": treuzelen, niet doorwerken, niet opschieten.
- trezeej : vergiet.
In ons dialect wordt hiervoor toch meer het woord "bekken" gebruikt.
- tuitelen : Ons moeder raadde ons het tuitelen af, want "Van tuitelen komt huilen!", leerde ze ons. Later kreeg je dikwijls spijt, dat je getuiteld had en draaide het vaak op ruzie uit.
Tuitelen = ruilen.
- twalzerie : zeildoek, dat als beschermend tafelkleed werd/wordt gebruikt.
- twêjzak : iemand, die zich niet aan z'n woord houdt.
Vandaag geeft hij je volop gelijk en morgen staat hij helemaal in de "contramine".
- twoog : toog, toonbank.
B.v. "Den twoog ien ne wienkel of ien 'n arrebarreg": De toog/toonbank in een winkel of in een herberg/café.

*Eén uur van
onbedachtzaamheid*

*Kan maken,
dat men jaren
geheert.*

'ubke : broodje, dat door iedereen op 3 november, feestdag van St.-Hubertus, werd/wordt gegeten. Deze heilige is de patroon tegen hondsoldheid.

Vroeger werden op 3 november al heel vroeg manden met brood en 'ubkes door de bakker naar de kerk gebracht. Daar wijdde de priester ze, om op voorspraak van de H. Hubertus, gevrijwaard te blijven van de gevreesde beten van een hondsold dier. Na de wijding bracht de bakker z'n broodjes vlug naar huis, waar de klanten ze konden afhalen. Op verzoek bracht hij ze ook bij de klanten thuis.

Ook de huisdieren: honden, katten, kippen, geiten, varkens, koeien en paarden kregen allemaal een stuk gewijd Hubertusbrood. (van mindere kwaliteit)

Nog worden in Ossendrecht de "'ubkes" op 3 november gebakken. Of en hoe ze gewijd worden is ons niet bekend. Het wijden gebeurt zeker niet meer in de kerk. Veel mensen kopen én eten ze nog, maar of ze het geloof van vroeger nog hebben, .. daar twijfelen we wel aan.

ummekes : Zo wordt iemand genoemd, die vaak mee wil spreken in een gesprek en z'n "vwoozen" (z'n mening) wil geven. Als zo iemand bij een gezelschap komt, wordt hij begroet met: "Daor ê-dummekes wook wer!"

Um = hem. Zo zegt men wel: "Edde um al tegengekemme?"

ut : uit. B.v. "Oew eige ut laote trekken": Een foto van jezelf laten maken.

uske : (de u uitgesproken als de e van de) was het vroegere toilet, WC, een apart hokje in de stal of de schuur of buiten gebouwd. Dit is nu echt verleden tijd. In de deur was een hartje uitgezaagd.

- utinde : uiteinde.
- utscheeje : uitscheiden, ophouden.
B.v. "Schee-t-er 's mêj ut"! Schei er eens mee uit.
- utsliepe : iemand uitsliepen.
De twee wijsvingers werden over elkaar gestreken, terwijl men zong: "Sliep uit, sliep uit, zestien bollekes veur ne duit!" Zo maakte men een ander belachelijk.
- urke : gebruikt in: "Oep oew urke gaon zitten": Ineengebogen gaan zitten met doorgezakte knieën. Soms zit je als het ware op je hielen.

*Op een familie-reunie
traf je twee soorten
mensen:*

*Zij, die praten over
hun kwalen, en
zij, die helpen afwassen!*

- vaarkesdas : gewone das (dier).
Vroeger, zo'n kleine honderd jaar geleden, kwam deze ook in onze streken voor.
Hier was: vooral in de buurt van de "Meirebaarreg" op Calfven.
Onze ouders vertelden ons, dat zij ze 's morgens heel vroeg zagen lopen, vooral door de karresporen op de weg.
De Mareberg heeft meer interessants.
In onze jeugd kwamen wij daar nog al eens een keertje. Daar kon je dan genieten van honderden oeverzwaluwen, die in de steile wand van de Brabantse Wal hun nestjes hadden. De vogels vlogen af en aan om de jongen te voeren, die, als ze wat ouder waren aan de ingang van het holletje op de oude zaten te wachten.
Wij, kinderen, konden niet bij die nesten

komen, omdat ze boven in de steile wand zaten. Die was zo steil geworden, doordat menig burger er zavel kwam afgraven om te gebruiken ter verhoging van wegen en bij de huizenbouw.

De steile wand is verdwenen, de glooiing werd door een nieuwe eigenaar afgesloten. Alles kon volgroeien met onkruid en bomen. Daardoor hebben we vele jaren geen oeverzwaluwen meer in onze streek gezien.

Doch doordat er in de polders hier veel werken in uitvoering zijn, waarbij grote zandruggen worden opgeworpen, zijn in deze gronden al weer twee jaar oeverzwaluwen in actie geweest. Maar nu de zandruggen weer zijn weggevoerd, zijn de zwaluwen ook weer verdwenen.

- vaarkesstouwer-: iemand met kromme, wat naar buiten gebogen benen, O-benen.
- vaarre : gebruikt in: "Iek zoog 't al van vaarre aankommen": Ik zag het al van verre aankomen.
- vallieng : verkoudheid.
B.v. "'k Em 'n vallieng te pakken": Ik heb een kou gepakt.
Wanneer men dan ook nog "gezegend" is met keelpijn, zan zegt men: "'k Em 't oep m'ne sliker (slikker)", of "'k Em 't oep m'ne stropdas".
- Vaoder-oos : Onze Vader, een gebed.
B.v. "Bid mar nen vaoder-oos."
- vaok : slaap.
B.v. "Vaok emme" : Slaap hebben.
Maar ook gebruikt in: "Praot vur de vaok": onzin kletsen.
- vapurke : opvlieger, opstijging naar het hoofd.
Afkomstig uit het Frans: la vapeur.
- veesterschap: vensterbank.
- veinen : vinden.
'n Bijzondere dialectvorm.
Zo kennen we b.v. beinen: binden
oepweinen: opwinden.
Bij de vervoeging krijgen we in 't dialect:
iek bein; iek bon; iek êm gebonnen.
iek wein oep; iek won oep; iek êm oepgewonnen.
iek vein; iek von; iek êm gevonnen.
De "o" van het voltooid deelwoord wordt niet kort, maar iets gerekt uitgesproken.
Geen "oo" en géén duidelijke "o", maar er tussenin.

- verabbezakken: gebruikt in: "Edde gij nog iet te verabbezakken?": Heb jij nog iets, 'n werkje, te doen?
- verbollemon- : verbalemonden, verwaarlozen, verslonzen, ten
niet goed verzorgen.
- vercuvereuren: beter worden van een werk.
Zich ermee kunnen verrijken.
- verfleensen : verflensen,
B.v. Die bloemen zijn al gauw "verfleent".
- verkneukelen : De handen wrijven van voldoening; inwendig pret hebben van plezier.
- verkneuteren : De handen wrijven van voldoening; inwendig pret hebben bij het wee van 'n ander.
- verliere : verliezen.
- verrinneweren: onnodig vernielen of kapot maken.
Het expres vernielde noemen we:
"rinnewaotie".
- verschielen : schelen.
B.v. "Wâ kan mijn dâ verschiele": Wat kan mij dat schelen.
- verschouwen : schuw maken.
B.v. de vogeltjes "verschouwen".
De ouder-vogels verjagen door te veel bij de nestjes te komen, en/of de eitjes of de jonge vogeltjes te beroeren.
- verschrieken : gebruikt in: de "aarte verschrieke": de erwten verschrikken.
Wanneer de erwten voor de "snert"(erwtensoen) een poosje koken, komen de schilletjes van de erwten boven drijven. De schilletjes noemt men "slopmutsen" (slaapmutsen). Ze kunnen worden verwijderd met een schuimspaan. Deze bewerking noemt men de "aarte verschrieke".
- versleensen : verslijten, b.v. van kleding.
- vetleir : vetleer.
Gebruikt in: Iemand een "vetleire medollie", vetleren medaille, geven,
Dit wordt spottend gezegd.
Ook gebruikt in: "vetleire" schoenen: werkschoenen van een zekere zeer sterke leersoort gemaakt. Ze werden vooral gedragen door de landarbeiders. Deze schoenen werden niet gepoetst, maar ingesmeerd met varkensvet, dat niet voor de consumptie geschikt was.
- veul : veel.
B.v. "vus te veul": veel te veel.

- vievelefors : gebruikt in: En nu "vievelefors"
(snel en goed) aan je werk.
- vint : vent, kerel, man.
- winter : venter, leurder.
Vroeger kwamen ze langs de deur met hun
bakjes met elastiek, drukkertjes, naal-
den en ander huisgerief.
Ook niet te vergeten "Moeske Schoone"
uit Bergen op Zoom met zijn brillen.
- vlegels : gebruikt in: Hij is in het bos van Jan
Vlegels grootgebracht: Hij is ongemanierd.
Hij heeft geen goede opvoeding gehad.
- vliemen : ook: "vlimmen".
Takjes met dorre, droge naalden ("spel-
len") van de dennen.
Als kinderen moesten we deze gaan "rapen"
in de bossen. Het vuur in de kachel of
in 't fornuis werd ermee aangemaakt.
- vort : vaart, heimwee.
B.v. "vort emme": vaart, heimwee hebben.
- vreet : wreed, heel erg.
B.v. "'t Ies toch vreet": Het is toch
wel erg.
- vroem : ook: "vrom": weerom, terug.
B.v. "Bende (of zijde) gauw wroem?":
Ben je gauw terug?
- vrullie : vrouwen en/of meisjes.
- vrummes : vrouw.
B.v. "Da's een flink vrummes":
Dat is een flinke vrouw.
- vuil : Gebruikt in: "'t Vuil dienk ziet aan de
loecht": 't Vuil ding zit aan de lucht.
Dit wordt gezegd, als er een zeker soort
kleine wolkjes aan de hemel drijven.
Er is dan slecht weer op komst.
- vuilproet : viespeuk, iemand, die lui en slordig is.
B.v. De "vuilproet ut'ange".
- vulkskuil : vuilniskuil.
De grote kuil, waar vroeger al 't vuilnis
van de gemeente werd ingegooid en waar
verder iedereen z'n afval in kwijt kon.
Zo was er vroeger een "vulkskuil" in de
Schapendreef even voorbij de Vierwinden-
laan. Je zou schrikken van wat daar al-
lemaal ooit ingegooid werd.
Later is deze kuil afgedekt met grond en
nu groeit er een grandioze welige hoop

onkruid op. Geen sieraad voor onze mooie bossen.

Weer later lag er een grote "vulkskuil" in het vroegere "Sterrebos" tussen de Trambaan en de Keiweg, nu opgenomen in de akkers.

We herinneren ons daar een vreselijke krekelploag, die de omgeving verpestte. Van regeringswege werden stoffen aangeboden om de krekels te doden.

- vulligheid : vuiligheid.
Gebruikt in: "D'r valt vulligheid mej":
Er valt wat lichte sneeuw.
- vurschwoot : voorschoot, schort.
- vwooierij : voering van b.v. mantel, jas en andere kledingstukken.
- vwoojeren : voeren, eten geven.
B.v. De beesten "vwoojeren" of "afvwoojeren": De veestapel voeren of 's avonds hun laatste voedsel van die dag geven.
- vwooze : mening.
B.v. "Gifde gij daar nouw wook eens oew vwooze over": Geef jij daar nu ook eens je mening over.

*Het werk van de
éénling
is nog steeds de vork,
die de mensen
vander brengt!*

- waaibloommeke : weidebloempje , madeliefje of meizoentje .
Weiden en andere grasvelden kunnen ervan "vergeven" zijn.
Hoeveel Mariabeeldjes zouden er door ons, toen we nog kind waren, meeversierd zijn?
- waarref : werf, erf.
Elke zaterdag moesten "moeder de vrouw"

of de al wat grotere kinderen "den waarref oeprijven", 't erf oprijven (opharken). Dat was "vaste tekst", dat moest per se gebeuren. Niet alleen heel het erf, vóór en achter het huis moest geveegd of geharkt, maar ook de paden in "den hof" (tuin) en, als er dan ook nog een afscheidsweg langs de weg stond, moest ook hier langs een strook grond geharkt worden. 't Moest er immers met de zondag keurig verzorgd uitzien.

- waarreke : Vroeger, in het eerste kwart van deze eeuw, werd ons geleerd en steeds voorgehouden, dat de mens moest werken. Immers, 't stond in je handen te lezen. Als je goed naar je handlijnen keek, dan zag je er de letters M en W: Mens-Werk.
- waarvel : draaibaar houten blokje op de deur of soms ook op de "blindes" (de vensterluiken) om deze te kunnen sluiten.
- waf-fer : wat voor.
B.v. "Waf-fer boek zij-d-on't lezen?":
Wat voor boek ben je aan 't lezen?
- waor-enne : waarheen.
- waor-leest : waarlangs.
- waotergaank : watergang, 'n brede sloot in de polder, waarin 't water uit de kleinere sloten verzameld wordt.
De "waotergaank" stroomt rechtstreeks naar een nog bredere sloot, de Kil, die vroeger in de Kaai, de haven, uitmondde.
- wao-vur : waarvoor.
- 's wardags : op een werkdag, 'n "W's weekse" dag.
Zo sprak men van "'s wardags goed": kleding, die goed genoeg is voor een werkdag. Zo was er ook "'s zondags goed".
- watjeko : gebruikt in: 'n "watjeko" krijgen:
Een draai om de oren krijgen.
- weef : weduwe.
B.v. "De weef Jacobs", dit was de weduwe van de reeds lang overleden "Stan van de weef" Jacobs.
- wegkruiperke : gebruikt in: "wegkruiperke doen":
verstoppertje spelen.
- wegmoefelen : iets stiekem verstoppen.
B.v. iets "wegmoefelen" in je tas of kleding, maar dan wel zo, dat 'n ander het niet ziet.

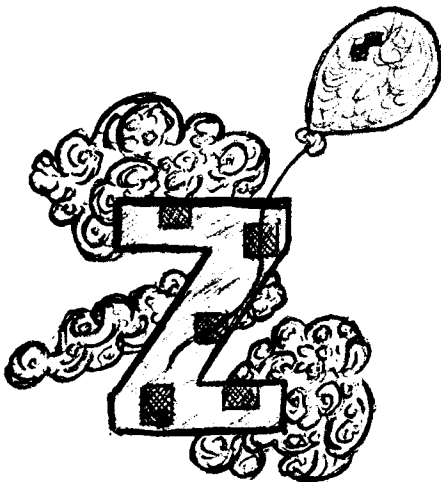
- weird : waard.
weirde: waarde.
- weire : (zich) weren, tegenstand bieden.
B.v. "Oew eige mej knieën en ellebogen weire".
Ook: "Oew eige weire": Heel hard doorwerken, om zo vlug mogelijk klaar te zijn of om veel, heel veel werk te verzetten.
Ook wel: "Ai weirde z'n eige jeel haard oem - er oep taid te zijn": Hij liep heel hard om er tijdig te zijn.
- weps : wesp.
- wevener : weduwnaar.
- wiemelen : heen en weer bewegen.
B.v. met de benen "wiemelen".
- wiend : wind.
B.v. "De wiend ies oemwoog": De wind is omhoog, d.w.z. de wind komt uit het noorden.
Men spreekt ook van: "We blijven te laank zieten mê zo'nen wooge wiend!"
- wiendaai : windei, ei zonder kalkschaal.
- wienterkuugge: winterperen, stoofperen.
- wiep-wap : (ook: kwiek-kwak) wip, wiplank.
- woogzaol : verhoging achter in de kerk, waar 't koor zingt tijdens de diensten.
- wooi-d-akker : strook grond aan de akkerrand, die vaak tegen een schappelijke prijs aan de landarbeider werd verhuurd. Deze verbouwde daarop dan de eigen aardappelvoorraad.
Zie onder P: "petaategaank".
- worre : worden.
Teg. tijd: iek wor - ai wor - wai worre - gullie(jullie) wor of worre.
Verl.tijd: iek wier - ai wier - wai wiere - gullie(jullie) wierd/wier/wiere.
Volt. deelw.: geworre.
- worschouwieng: waarschuwing.
- wurm : worm.
Gebruikt in: "'ne Mees moet altij nen knaogende wurm emme": In elk mensenleven is altijd wel iets, waar men veel zorgen om heeft.
Dit wordt gezegd, als iemand veel moeilijkheden in z'n leven ontmoet.

*De man is niet wijs,
die zijn huis bouwt
op het ijs,*

*Want als 't ijs is
gezonken,
Dan is de man
verdronken!*

- 'ijs : hengsel.
B.v. "Den 'ijs van nen jeemer": 't Hengsel van een emmer.
- ijspiene : ijspinnen, ijspegels.
- ijverrechts : averechts, links.
B.v. "IJverrechts braaiwaark": links gebreid breiwerk.

*Zet de televisie af
om*

zet het leven aan!

- zaank : gebruikt in: "De zaank oep iemand emme": Iemand zeer kritisch in de gaten houden.
- zeisie : zeis.
- zelfbiender : zelfbinder.
  1. Machine om 't graan af te doen.
'n Uitvinding ongeveer in de jaren '30.
't was een hele vooruitgang, want tot dan moest de oogst afgedaan worden met de pik en de sikkel.
Dat nam heel wat uren in beslag!
  2. Stropdas, die men zelf moest knopen.

- zelfbienders-: vezelig touw, waarmee de schoven of de
touw pakken stro(al met de machine afgedaan)
gebonden werden. Toen dit touw nog niet
in gebruik was, werd een bosje stro ge-
bruikt om de schoven samen te binden.
- zelve : gebruikt in: "Van oew zelve vallen": Be-
wusteloos neervallen, flauwvallen.
Ook: "Van oew stokske vallen".
- ziepke : grijs werkjasje voor de arbeider.
Op zondag droeg men een jasje van fijnere
stof. Men noemde het: "m'n zondags ziepke",
"m'n zilver jaske" of "m'n zilver ziepke".
- zjeeveren : ook: "waawelen":
1. wauwelen, zaniken; b.v. "zjeever ien
pakskes": onzin kletsen.
2. kwijlen.
3. motregen, stofregen.
- zokkere : zulke.
B.v. "Zokkere kousen emme-k-iek wook":
Zulke kousen heb ik ook.
Vraag: "Okkere kousen edde gij aon?"
(Welke kousen heb jij aan?) Antw.: "Zokkere".
- zon : gebruikt in: "De zon komt biene": Het
zonnetje komt binnen.
Dit wordt spottend gezegd van iemand, die
binnen komt en er kan geen woord of groet af.
- zonder : zonder. Gebruikt in: "Dâ-d-ê-ze gedaon
zonder bezouwen": Dat heeft ze gedaan
zonder erbij na te denken, zonder erg.
- zot : gek. Gebruikt in: "Z'egget zot ien":
Ze heeft een zotte bui; ze trekt alles
in het belachelijke.
- zuust : juist. Gebruikt in: "Dâ-d-emme-k-iek oew
zooow zuust wook al gezeed": Dat heb ik je
zojuist, zo-even ook al gezegd.
- zwaansen : gekscheren. Ook: 't "zotteke" ermee houden.
- zwaarm : zwerm. B.v. "Ne zwaarm biejen (bijen)".
- zwartsnoester: vuilpoes, slordig/vuil persoon.
- zwartsnoeste-: de vuilpoes uithangen.
ren
- zweepke : zweepje. B.v. "'n Zweepke oem te nonnen":
een zweepje om te tolleren.
- zwiek-zwakken: waggelen. B.v. Oude mensen, die tijdens 't
lopen beurtelings links en rechts door-
zakken in de heup.
- zwiet : gebruikt in: "zwiet voeren": boven z'n wel-
standsgrens leven en zich "groter" en voor-
namer voordoen dan men in werkelijkheid is.
- zwordje : zwoerdje van gebakken spek. Je kon er zo
lekker op knabbelen.

Contactadressen van de werkgroepen van de Heemkundekring
"Het Zuidkwartier" per 1 januari 1990.

1. Heemschut. Dhr. L. Timmermans, Duinstraat 36,
4631 KV Hoogerheide, Tel.01646-12546.
2. Toponymie. Dhr. C. v. Opdorp, Pr. Clausstraat 3
4631 LZ Hoogerheide, Tel.01646-13830.
3. 't Kwartier. Vacant
4. Distributie. Mej. M. Bastiaanse, Tulpstraat 11,
4645 CS Putte, Tel. 01645 - 2794.
5. Archeologie. Dhr. K. Rosskamp, Dorpsstraat 3,
4641 HV Ossendrecht, Tel.01647-4373
6. Oude Handwerktechnieken.
Mevr. E. Suykerbuyk - v. Agtmaal,
Raadhuisstraat 114, 4631 NJ Hoogerheide
Tel. 01646 - 12536.
7. De Zanggroep. Mevr. M.J. Pijnen-Verresen, Mgr. Poels-
straat 43, 4631 CA Hoogerheide,
Tel. 01646 - 12895.
8. Redactieraad. Dhr. A. Pijnen, Mgr. Poelsstraat 43,
4631 CA Hoogerheide, Tel.01646-12895.
9. Documentatie. Dhr. A. v. Pul, Duinstraat 40,
4631 KV Hoogerheide, Tel.01646-13423.
10. Oude talen, gezegden, spreuken, etc.
Dhr. W. Groffen, Antwerpsestraat 129,
4631 RA Hoogerheide, Tel.01646-12441.
11. Evenementen. Vacant
12. Heemtuin. Vacant
13. Kruidentuin. Mevr. J. Bruyns-Soffers, Duinstraat 54a,
4631 KV Hoogerheide, Tel.01646-13264.
14. Museum. Dhr. L. Timmermans, Duinstraat 36,
4631 KV Hoogerheide, Tel.01646-12546.
15. Fotografie. Dhr. L. Timmermans, Duinstraat 36,
4631 KV Hoogerheide, Tel.01646-12546.

Het bestuur verwelkomt suggesties van onze leden voor
eventuele andere werkgroepen.

Op de voorplaat een fragment van de
kaart van Jacop van Deventer,
cartograaf 1512 - 1575, gecopieerd
met toestemming van de uitgever,
M. Nijhoff te 's-Gravenhage.